

HEEMKUNDEKRING
“RIJNWAARDEN”

DE WAORDSMAN

Er kan volop genoten worden van de natuur langs het fietspad op de Ossenwaard
(foto: Jo Notten).

JAARGANG 14
No. 3 2005
ISSN 1387- 442x

HET BESTUUR

VOORZITTER: G.M.v.d. WEIJER	DORPSDIJK 28 A 6915 AD LOBITH	0316-547732
SECRETARIS: M.B. SNIP	DORPSDIJK 61 6915 AC LOBITH	0316-543203
PENNINGMEESTER: C. d. JONG	BERENICESTRAAT 29 6916 BS TOLKAMER	0316-543856
J.G.M. WIELAND	DORPSDIJK 24 6915 AD LOBITH	0316-543801
G.B.M. de JONG-GORIS	HERWENSEDIJK 1 6914 KE HERWEN	0316-541593
S.T. LIEVEN	KANAALSTRAAT 31 6911 BC PANNERDEN	0316-372032
W. NEERINCX – BARTHEN	AMEIDSEDAM 6B 6917 AG SPIJK	0316-543000
J. BARTHEN – BEEKHUYSEN	AAMBEELD 8 6915 BL LOBITH	0316-541389

M. v. DASLER

DE CONTRIBUTIE BEDRAAGT :

STANDAARD LIDMAATSCHAP	€14,-
LIDMAATSCHAP 1 PERSOON	€11,-

DE CONTRIBUTIEFACTUUR WORDT ELK JAAR (EIND FEBR.) VERSTUURD EN DIENT VOOR 31 MAART BETAALD TE ZIJN OP ONZE BANKREKENING 32.79.72.149 VAN DE HEEMHUNDEKRING

DE REDACTIE VAN DE WAORDSMAN BESTAAT UIT DE VOLGENDE PERSONEN:

EINDREDACTIE

F.J.M. STARING v.MUNSTERSTRAAT 17 6901 AW ZEVENAAR

LAYOUT

S.T. LIEVEN KANAALSTRAAT 31 6911 BC PANNERDEN

COPY INLEVEREN VOOR: 1 november 2004

INHOUDSOPGAVE:

- Blz. 3 In Memoriam Johan Boesveld
- Blz. 5 Toen de Spijkse overlaat in werking trad ..
- Blz. 8 De Hartjeshof aan de Ameidsedam
- Blz. 15 Het fiets- en wandelpad over de Ossenwaard
- Blz. 16 Oprakelen van het verleden
- Blz. 16 Taal en teken
- Blz. 18 Vals plat
- Blz. 20 Het Geestelijk Rentambt van Overbetuwe
- Blz. 23 Vier honderd jaar onderwijs in Herwen

Het komt nogal eens voor, dat er gevraagd wordt naar oude jaargangen van De Waordsman. Helaas zijn niet alle verschenen edities meer voorhanden. Wanneer er iemand is die deze oude nummers wil opruimen, bijvoorbeeld wegens verhuizing of ruimtegebrek, dan houdt de heemkundekring zich aanbevolen. Ook een los exemplaar is van harte welkom.

U kunt een berichtje sturen aan Theo Lieven, Kanaalstraat 31 te Pannerden, telefoon: 0316-272032, e-mail: stlieven@tiscali.nl

IN MEMORIAM JOHAN BOESVELD

Johan Boesveld overleed op 14 juli 2005, elf dagen na zijn 77^e verjaardag, in het 'Zorghotel De Gouden Leeuw' te Laag-Keppel.
Aan hem en zijn verdiensten zijn deze woorden gewijd.

Johan werd geboren op Spijk aan de Oude Kleefse Postweg (Neutrale weg) op 3 juli 1928, toen het er nog gonsde van de werkzaamheden op de zeven aldaar gelegen steenfabrieken. Zijn vader verdiende een karige boterham op een van die steenovens. Méér dan waar is de uitspraak van de Heer, dat de mens niet leeft van brood alleen. Dat heeft het zeer arbeidzame leven van Johan vorm en inhoud gegeven. Hij kon leren en deed dat ook. Zijn eerste werkring was dicht bij huis, op het kantoor van de voormalige steenfabrieken Hollands-Duits. Daar bleek al dat hij een goed financieel inzicht had, iets waarvan later diverse stichtingen en verenigingen hebben kunnen profiteren. Na enkele administratieve functies kwam Johan terecht in een sector die verder zijn leven zou bepalen, namelijk de zorg voor en de hulpverlening aan de medemens. Hij werd hoofd algemene zaken bij de Stichting Welzijn Gehandicaptten, later de Stichting Festog te Doetinchem. Veel vrije tijd en nog meer aandacht besteedde hij aan de 'Stichting Verzorgingshuis Lobede', waarvan hij vanaf 1971 tot 1999 voorzitter was. Met name voor deze activiteiten werd hij in 1996 benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

Johan was conservatief in de juiste betekenis van het woord, namelijk het behoud van gevestigde waarden en normen stond hoog in zijn vaandel. Bij hem hoefde niet alles meteen op de schop en al helemaal niet op Spijk, dat na de grote saneringen in de baksteenindustrie dreigde te verloederen. Hij was tegen het vestigen van milieu-onvriendelijke industrie, maar ook de aantasting van het landelijk karakter van 'zijn' Spijk door het stichten van een groot recreatiepark kon geen genade vinden in zijn ogen en velen met hem. Hij gaf leiding aan de stichting 'Steunt Onveranderd Spijk' (S.O.S.) en wist daarmee veel van het waardevolle 'oude' te behouden. Hij was niet iemand voor op de barricades, nee, hij zocht liever naar de kracht van argumenten en naar medewerking door het inschakelen van het zeer grote netwerk dat hij in de loop der jaren had weten te scheppen.

Een hoogtepunt in zijn politieke carrière - hij was sinds 1970 raadslid en wethouder van de gemeente Herwen en Aerdt - begon met de benoeming tot loco-burgemeester ter vervanging van de zieke burgemeester Daalderop. Toen de nieuwe burgemeester mr. J. Hendrix reeds in 1974 de gemeente verliet, werd Johan Boesveld in overleg met de Commissaris der Koningin in Gelderland, mr. W.J. Geertsema, op 1 september 1974 benoemd tot waarnemend burgemeester van Herwen en Aerdt en bleef dat tot de komst van de nieuwe burgemeester Hans Habes op 16 november 1974.

Johan had belangstelling voor de historie, met name de tijd waarvan hij deel had uitgemaakt, het leven, werken en wonen in de gemeente in het nabije verleden. Maar ook de toekomst had een plaats. Kort na de oprichting van de heemkundekring 'Rijnwaarden' in 1992 volgde hij Jan Carel Peters op als voorzitter en bleef dit tot 2001, waarna hij om gezondheidsredenen de leiding overdroeg aan Gerard van de Weijer. Het verklaart ook zijn deelname in vele besturen, zoals voorzitter van de woningbouwvereniging 'De Goede Woning' (1971-1983), alsook van de stichting die met veel inspanning de Lobithse molen wist te restaureren. Mede dankzij zijn financieel beheer en inzicht kon dit streven tot een goed einde gebracht worden.

Hij ijverde voor de plaatsing van een kunstwerk (het beeld van de neerslager) aan de Spijkse dijk, dat een eerbetoon moest worden voor de Spijkse steenovenarbeiders en tot kort voor zijn overlijden gaf hij nog sturing aan een stichting om het 'hijkskraantje' van Hollands-Duits te restaureren, als erkenning van het vele werk dat door Spijkse mensen op de steenovens was verricht, maar voor hem in het bijzonder een herinnering aan de arbeid van zijn ouders.

In 1981 werd hij getroffen door een hartinfarct, even maakte hij pas op de plaats, maar keerde weer terug in het sociaal-culturele leven. Echter in 2000 werd hij geconfronteerd met kanker. Hij verzette zich met alles wat in hem was tegen deze sloper van het lichaam. Hij onderging de chemokuren en bestralingen en was steeds vol hoop. Hij bleef zo actief mogelijk op diverse terreinen. Hij kon genieten van een goed glas wijn en van zijn vakantie-reizen in gezelschap van zijn partner Gonnie, die met name de laatste jaren een zeer grote steun voor hem betekende. Toen hij zeker wist dat het einde naderde, zocht hij een laatste toevlucht in een zorghotel in Laag-Keppel. Daar overleed hij op 14 juli 2005 en op dinsdag 19 juli 2005 werd hij na een gezongen uitvaart in de kerk van Gerardus Majella te Spijk onder grote belangstelling en een zee van bloemen bijgezet in het graf van zijn ouders.

Een goed mens en een vriend voor velen is heengegaan. Dat mogen wij niet vergeten!

dr. Ben Janssen

Met dank aan mevrouw Gonny Stoll voor het beschikbaar stellen van de foto.

TOEN DE SPIJKSE OVERLAAT IN WERKING TRAD...

door Michiel van Dasler

Inleiding

Met de reconstructie van het Pannerdensch Kanaal en de aanleg van de Galgendaalsedijk langs de Pannerdense Waard (zie *De Waardsman 2004/1*) kon in 1959 de Spijkse overlaat bij Tolkamer definitief worden gesloten. Voor die tijd stroomde bij hoge waterstanden het rivierwater over de verlaagde dijk tussen Tolkamer en het Boven Spijk de bedding in van de Oude Rijn en dan langs Lobith, Herwen, Aerdt en Pannerden naar Kandia, waar het weer met het Rijnwater samen kwam. Die noodopvang was nodig om de bandijken verderop langs de rivier te ontlasten.

In januari van dit jaar was het vijftig jaar geleden, dat de Spijkse overlaat nog eens in werking trad. Het weekblad 'De Spiegel' publiceerde daarover in februari 1955 een artikel, geïllustreerd met een tiental foto's. Omdat het vijftig jaar geleden is gebeurd, noem het een jubileumjaar, is het verhaal uit het blad hieronder letterlijk overgenomen.

Het verhaal

Waar kort te voren een weg was, spoelt nu het water van de Rijn.

In de nacht van 17 op 18 Januari is het begonnen. Tóen duwde het Rijnwater zijn eerste golven over de stenen beschoeiing tussen Lobith en het dorp Spijk. Eerst een paar golven, toen een kabbelend riviertje, en tenslotte – maar toen was er al druk met iedereen en alles getelefoneerd – een bruisende waterval, die zich grommend een weg is gaan banen door de bedding van de Oude Rijn. De Spijkse overlaat werkte weer eens.

Dat is nu niet direct iets bijzonders in de streek achter Lobith, waar "het water", waar "de rivier", de "val bij Keulen", de "was bij Bazel", het leven van de mens beheersen. Het is dus ook niet opwindend, wanneer het Rijnwater over de stenen van de Spijkse overlaat spoelt. Maar het wordt wel interessant, wanneer de peilschalen van Rijkswaterstaat naar de 16 meter boven N.A.P. lopen.

Bij 15 meter begint de Overlaat te werken, een verval van een meter wordt veel. Riviermeester A. Ruisaard begon al te praten over 1926, "toen hadden we wel 16 meter 70, toen zat half Lobith in het water."

Zover is het dan nu niet gekomen. Het dorp Spijk werd geïsoleerd – ook al moet men ook dat met een grote korrel zout nemen, aangezien er een stevige dijk naar het Duitse Emmerik loopt, waarover álle verkeer nog mogelijk was – en men onderhield de verbinding van Lobith uit met een dappere salonboot, die 's zomers kinderen op schoolreisjes naar Arnhem vaart, en daardoor de feestslingers nog in de kajuit heeft hangen. Daarónder kauwen dan nu de steenfabrieksarbeiders hun morgenboterham.

De man, die 's nachts ook uit zijn bed werd gebeld, en half slaperig naar de telefoon tastend en rekenend welke patiënt dit deze nacht zou kúnnen zijn, was dr F. H. Vonk van Pannerden. "Trek de waterlaarzen maar aan, dokter", zei hem die nacht burgermeester J. Daalderop, "het water staat te komen."

En dokter Vonk zuchtte diep en lang. Want hij wéét, sinds hij zes jaar geleden het kapitale herenhuis, onder de dijk, vlak achter Pannerden betrok: wanneer de peilschalen naar de vijftien meter of meer lopen, dan spoelt een dag later het Overlaatwater door de behandelkamer, door de eetkamer en de zitkamer.

Drie dagen later zát de dokter in de narigheid. Er stond een meter water in het benedenhuis, maar de medicijnkast bleef droog en daar waadt hij dus dagelijks op de waterlaarzen heen voor de flesjes en de pillen. Want een plattelandsdokter heeft – zoals de traditie wil – meestal de apotheek aan huis. Zijn vrouw blijft op de bovenverdieping, met de dienstbode. En als er patiënten zijn – "ik heb er 3500 hier, en dat valt niet mee" – die de dokter nodig hebben, gaan ze op de dijk staan, en roepen 250 meter over het water, tot er een gezicht voor de ruiten verschijnt. Dán plast de dokter door de gang, maakt zijn roeiboot los – gemeerd naast de voordeur – en begint een zware tocht naar de dijk, waar zijn patiënten, en ook zijn auto geduldig wachten. Het woeste Rijnwater uit de overlaat is namelijk in deze achter ons liggende dagen onder de eerste nachten felle vorst snel tot ijs geworden. En door de zware ijsvloer moet de dokter zich enkele malen per dag – en ook per nacht soms! – heen worstelen. "Ik ben er eens een keer ingedoken", vertelt hij, "toen gleed ik uit, en ging net niet kopje onder. Maar het was een bijzonder koud karwei."

En de patiënten? Die worden geholpen, het werk gaat door voor de dokter, altijd. Hij zwoegt zich dagelijks naar de dijk, rijdt door het dorp, vaart uren naar geïsoleerde boerderijen, die op terpen – zo ként men het water hier – gebouwd zijn, en die twee kilometer van de dijken, van ónze wereld afluigen. Ook 's nachts maakt hij die tochten. "In de Kijfwaard zijn 15 gezinnen geïsoleerd, een van de bewoners kreeg longontsteking. Ik ben twee keer naar hem gaan kijken, toen heb ik hem naar het ziekenhuis laten transporteren. De man kon de verzorging in dat isolement niet krijgen, die hij nodig had."

Dat zijn woorden die prettig aandoen. De tocht is dokter Vonk niet te ver, de patiënt krijgt niet, wat hij hebben moet, daar gaat het hem om. "De mensen helpen elkaar hier", zegt hij, "en in tijden van moeilijkheden zijn er zelden zieken, dan moeten de mensen écht ziek worden. Ik heb het in normale dagen drukker, dan nu."

Alleen over zijn drinkwaterpomp maakte de dokter zich zorgen. Toen Vrijdag de 21e Januari het water de zestien meter grens naderde, heeft hij zijn installatie met angst in het hart gadegeslagen. Want meer dan zestien meter en de pomp loopt onder, en het transport van drinkwater schept altijd nog eens bijzondere zwarigheden.

Spijk geïsoleerd, zo hier en daar een boerderij, of een steenfabriek, men mag het dan gewend zijn, prettig is het allemaal niet. Rijkswaterstaat is zich daar zeer wel van bewust, en ook de gevaren die aan dit alles vast zitten. Want wanneer in Centraal Europa het weer zou omslaan, of een zware dooi in zou vallen, dan zouden onze grote rivieren zeker verder stijgen, en dan zouden we andere dingen horen, dan een overlaat die in werking treedt.

"In 1956 zijn we van alle moeilijkheden af", zegt burgemeester Daalderop van Herwen-Aerdt en Pannerden, waar ook de dorpen Spijk en Lobith bijhoren. De dijken bij Pannerden, en langs het Pannerdens kanaal zijn al teruggebracht en versterkt sinds 1953, nog een enkele binnendijk moet tot een officiële waterkering worden versterkt, en dan – in 1956 – wordt de Spijkse Overlaat definitief gesloten." Dat zal, vooral in dagen van hoog water 'n extra druk op de dijken geven, dat is de deskundigen uiteraard bekend. De overlaat heeft altijd gediend als een noodsprong. Men gaf het opdringende water een uitweg, om de zware druk op de hoofddijken te verlichten. Achter langs Lobith en Pannerden werd het water tien kilometer verder dan weer in de Rijn geleid, vlak voor de splitsing met de Waal, waar de rivier breed is en weer honderdduizenden kubieke meters water bergen kan.

Nu heeft men de toestand zover verbeterd, dat ook bij Lobith de dijken een zwaardere druk kunnen velen, twintig centimeter hoger, dan de hoogste, tot nu toe bekende stand – 16 meter zeventig – kunnen de dijken makkelijk hebben.

Dat maakt aan talloze moeilijkheden in deze bijzonder vruchtbare streek een einde. Dán zullen we van Lobith alleen nog maar weten, "dat de Rijn er in ons land komt" en niet meer, "dat mensen gemiddeld acht dagen per jaar in 't hoge water zitten."

En dokter Vonk van Pannerden? "Dán zal ik eindelijk eens 's nachts gewoon naar mijn patiënten kunnen rijden, en niet meer roeien", zegt hij, "en dat is voor de patiënten toch wel bijzonder belangrijk, want nu ben ik altijd bang, dat ik te laat zou kunnen komen."

D.C.

In Lobith zijn tientallen huizen, waarvan de benedenverdieping of anders toch wel minstens de kelder onder water stond.

Het verhaal is ontleend aan Het Christelijk Nationaal Weekblad 'De Spiegel', No.19 - 5 februari 1955. Die editie werd via internet op marktplaats.nl aangeboden voor slechts €3,-. Nadat ik het geld had overgemaakt naar de aanbieder, kreeg ik het blad een aantal dagen later netjes thuisgestuurd.

Op die manier heb ik al meerdere artikelen en ook een aantal boeken, waaronder een boek over "Jan de Beijer", voor een te verwaarlozen bedrag kunnen bemachtigen.

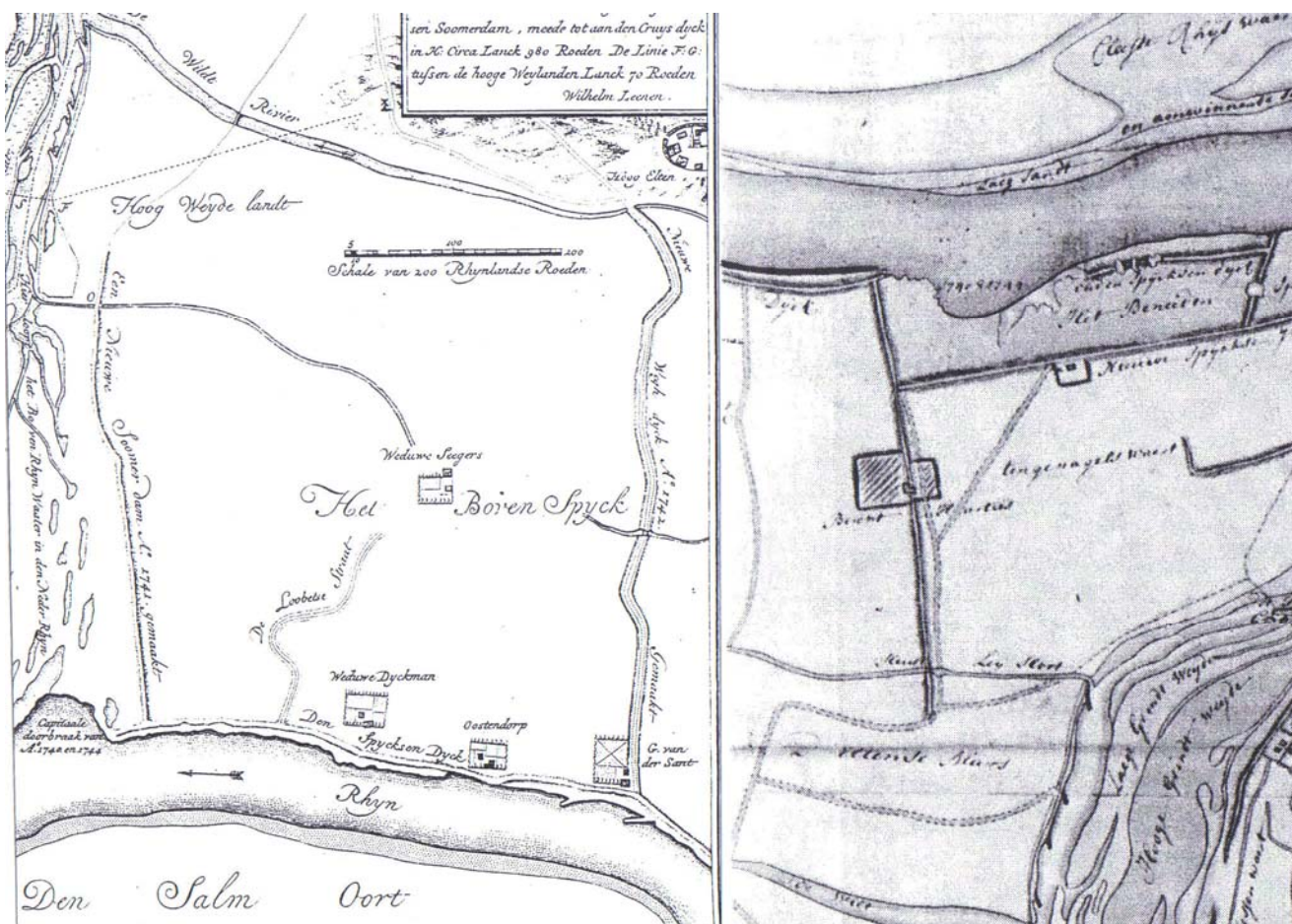
Het originele artikel is rijk geïllustreerd. Alleen is het lastig om ook alle afbeeldingen duidelijk over te nemen. Degene onder u die het originele artikel graag willen zien, kunnen een digitale kopie aanvragen via michielvandasler@hotmail.com

DE HARTJESHOF AAN DE AMEIDSEDAM

door dr. Ben Janssen

De ligging

Aan de in 1741 aangelegde Ameidsedam op het Spijk, een zomerkade langs de Oude Rijn met een weg naar de Wardhof, ligt een wat kleinere hoeve, Hartjeshof genaamd. Die wordt al vermeld in 1746 en was de opvolger van het ter hoogte van 'Copera' buitendijks gelegen 'Hartjes Huys', welk door de meanderende Rijn werd verzwolgen.

Gedeelten van twee kaarten van Wilhelm Leenen, links uit 1744 met 'Een Nieuwe Soomer dam Ao. 1741 gemaakt', en rechts uit 1756 waarop de hoeve van 'Berent Harties' (Hartjes) staat ingetekend.

Hartjens in Herwen

Bij de verkopen van koren te Herwen door de Hervormde Diaconie aldaar komt in de jaren 1732 en 1735 als borg voor Hend Hartjens en blijkbaar als pachter betaalde hij over 1735 een grondrente uit de Hal te Herwen. In het protocol van Herwen en Aerdt wordt op 23 mei 1746 een zonder datum opgemaakt 'Accoort en Transport van gerede goederen' geregistreerd. Met die akte vermaakten de echtelieden Hendrick Hartjens en Hendrina Melgers al hun gerede ofwel roerende goederen aan hun dochter Hendrina, getrouwd met Jan Roelofs uit Pannerden, gedoopt R.K. Hulhuizen op 13 oktober 1708 als zoon van Jan Roelofs en Gertruida Otten te Pannerden (zie *De Waardsman* 2002/4).

Gememoreerd werd hoe zij haar ouders in hun ouderdom *'den tijt van drie jaeren in kost en drank onderhouden en met alle Liefde opgepast hebbe, sonder daar voor iets genooten te hebben'*. En omdat de ouders *'in jaeren seer toe neemen en swack van Lichaam worden'*, waardoor steeds meer gevraagd werd van Jan Roelofs en zijn vrouw, werd overeengekomen dat zij *'den tijt hares levens verder in kost en dranck en alles wat verder behoorlijk is tot hunne sterffdag sullen besorgen en onderhouden, voor welke liefde en onderhoudt wij Hendrick Hartjens en Hendrin Melchers Echtelieden mits deesen overgeven en transporteren aen de voornoemde Kinderen Echtelieden al hun hebben en houden van linnen en wollen klederen, soo Beesten, Peerden ende wat verder boerent goet behoort, als ook Huijsraat en wat sij stervende koomen na te laten, sonder iets aen de andere kinderen nae de doot van voorschreven Echtelieden uijt te keeren'*. Aan de andere kinderen werd ieder een bedrag van twee en een halve gulden toegezegd. Als conditie werd nog opgenomen, dat de ouders, of een van beide, *'den tijt van huns levens sullen regeren en meester blijven tot den sterfdag toe'*.

In het akkoord worden de andere kinderen niet met name genoemd. Evenmin is daarin sprake van onroerende goederen. Jan Roelofs en Hendrina Hartjens bezaten nadien wel de hofstede *'den Ham'* genaamd, gelegen in de Geitenwaard, dat steeds in het bezit van de familie Roelofs is gebleven (nu J.A.H.G. Roelofs, Geitenwaard 2).

Uit het doopboek R.K. Aerdt blijkt, dat de bovengenoemde Hendrina Hartjens (Henrica Hartjes) gedoopt werd op 11 augustus 1715. Ook werd nog een zoon Gerardus op 17 mei 1718 R.K. Aerdt gedoopt. Afgaande op wie in de volgende generatie als doop- en trouwgetuigen genoemd worden, komen nog als kinderen van Hendrick Hartjens en Hendrina Melgers (Melchers) in aanmerking Bernardus Hartjes getrouwd met Geertruida van Berck, Johanna Hartjes getrouwd met Bernd Evers en Aleida (Aaltje) Hartjes getrouwd met Hendrik Vos.

Hartjes in Spijk

Berend Hartjes was halverwege de 18e eeuw pachter van de wel naar hem genoemde Hartjeshof te Spijk. Hij trouwde R.K. Elten op 17 augustus 1762 met Gertrudis van Berck. Zij was een dochter van Hendrik van Berck (Verberck) en Catharina Mot (Mötter, Mutter), gedoopt R.K. Aerdt op 31 januari 1731. Haar vader, en na hem haar broer Hendrik van Berck getrouwd met Everarda Raats, boerde op de zo genoemde Geerlingshof op 's-Gravenwaard.

Bernardus Hartjes overleed reeds te Spijk op 4 januari 1783. Het boerenbedrijf op de hoeve werd verder gevoerd door zijn weduwe met haar zonen. Zij hadden, zoals gebruikelijk in de buurschap Spijk, hun kinderen laten dopen in de parochiekerk van Sint Martinus te Laag-Elten:

1. Henrica, gedoopt 23 mei 1763.
2. Gerardus, gedoopt 23 augustus 1765, trouwt Johanna Jansen.
3. Henricus, gedoopt 23 augustus 1765, overleden te Spijk op 21 oktober 1810.
4. Bartholomeus, gedoopt 23 augustus 1767.
5. Johannes, gedoopt 23 augustus 1767, trouwt Aleidis Daniels.
6. Everhardus, gedoopt 22 mei 1769.
7. Catharina, gedoopt 24 januari 1772, trouwt Bart van Groningen (Grönningen).

Johann Theodor Hartjes trouwt R.K. Elten 24 januari 1798, ondertrouw Elten 30 december 1797 met Aleidis Daniels. Het echtpaar laat R.K. Elten drie kinderen dopen: Bernardus gedoopt op 1 november 1802, Wilhelmus gedoopt op 22 augustus 1805 en Gerardus op 19 april 1811.

Gerhard Hartjes, *'filius rustici in Spijk'* (Spijkse boerenzoon), was op 5 maart 1802 getuige bij het huwelijk in de Lobithse kerk van Derk van Benthem en Dora Pauwels. Met zijn zwager Bart van Groningen werd te Elten op 21 oktober 1810 door *'den Bauer Gerhard Hartjes von Spick'* aangifte gedaan van het overlijden van zijn broer, respectievelijk zwager, *'der Bauer Heinrich Hartjes, vier*

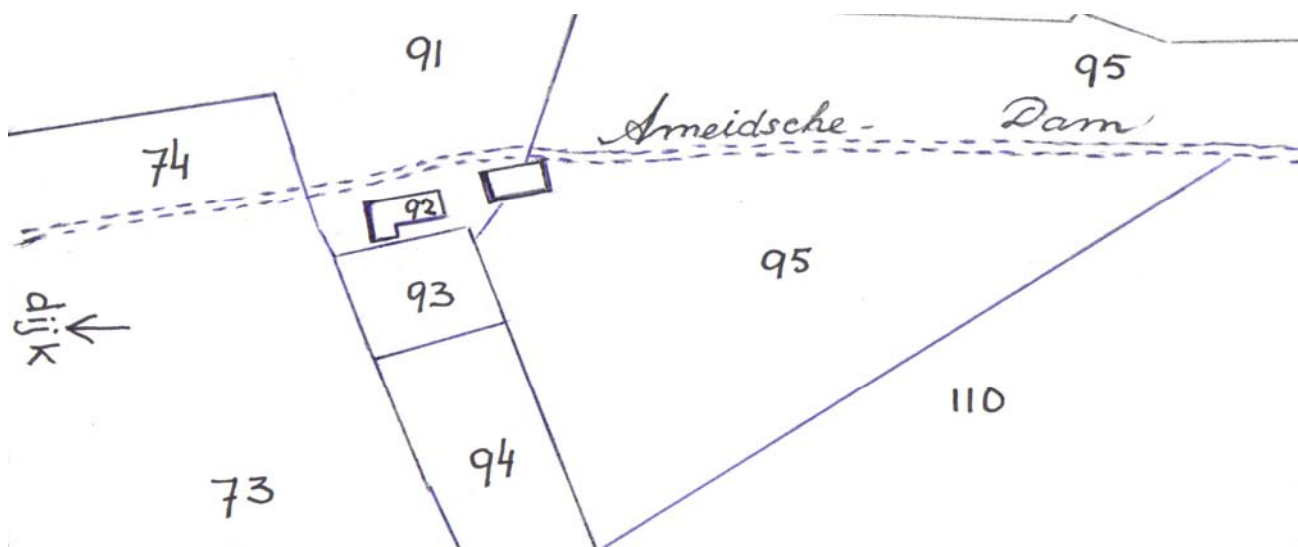
und vierzig Jahren alt, Sohn des verstorben Bauers Bernd Hartjes und der noch lebenden und zu Spijk wohnenden Ehefrau Gertrud van Berk'. Hij was diezelfde morgen om negen uur in het huis van zijn moeder, nummer 2, overleden.

'Der zu Spijk wohnenden Ackermann Gerhard Hartjes' trouwde te Elten op 13 april 1812 met de te Spijk wonende dienstmeid Johanna Jansen, gedoopt te Zeddam op 24 september 1786, dochter van de later te Wehl wonende echtelieden Hendrik Jansen en Gesina Bisters. De huwelijksakte werd ondertekend met 'Gerhard Hartjes', terwijl de bruid, haar ouders en de moeder van de bruidegom verklaarden 'schreibens unerfahren zu seijn'. Op 18 juni 1812 gaf 'der Ackermann Gerhard Hartjes wohnhaft zu Spijk' te Elten de geboorte aan van zijn zoon Bernard, geboren op 16 juni 1812. Tevens deed hij aangifte van een op dezelfde dag levenloos geboren dochtertje. Hierna verdwijnen de Hartjes te Spijk uit de boeken.

In de hierop volgende periode wordt de hofstede van Hartjes nog een paar keer genoemd. Op 17 mei 1814 wordt te Elten het huwelijk geregistreerd van 'Gerhard Beekhuijsen als Ackerknecht auf dem Hofe Hartjes Gut in der Bauerschaft Spijk, marie (Gemeente) Elten, wohnend' met Gertrudis Elshof. Het echtpaar woonde in september van dat jaar op de 's-Gravenwaard. Op 21 oktober 1814 doet 'der Ackerknecht Theodor Poot, wohnhaft auf dem Gute Hartjes-hof in der Bauerschaft Spijk', oud 37 jaar, aangifte van de geboorte van zijn zoon Heinrich, die daags tevoren in zijn 'Wohnhause zu Spijk von seiner Ehefrau Wilhelmina Hegman von Mehr, mairie Haldern geburtig, sieben und zwanzig Jahre alt, geboren sei'.

De eigenaren

Waarschijnlijk was Hartjeshof een 'Domeinenhof' van de koning van Pruisen en in 1813 verkocht. Met de overdracht in 1817 kwam het gebied aan Nederland en bij de opmaak van het kadaster wordt Jan Willem Hortman (Johann Wilhelm Hortmann), landbouwer te Bislich (tussen Rees en Wezel) als eigenaar vermeld. Hij bezat te Spijk de percelen A 56 bouwland 0.50.10 ha, A 87 bouwland 5.82.20 ha, A 88 weiland 4.11.90 ha, A 89 bouwland 1.38.20 ha, A 90 bouwland 1.26.40 ha, A 91 weiland 2.39.90 ha, A 92 huis en erf 0.13.10 ha, A 93 tuin 0.18.50 ha, A 94 boomgaard 0.45.50 ha, A 95 weiland 7.05.40 ha, A 96 weiland 11.84.80 ha (in 1833 opnieuw gemeten en vernummerd A 286 weiland 11.59.30 ha met A 287 water 0.25.50 ha), A 109 bouwland 6.22.10 ha, tezamen groot 41.38.20 ha. Voor dat areaal werd hij vanaf 1833 aangeslagen in de grondbelasting.

Gedeelte van het kadastrale plan 1832 (naar het origineel opnieuw getekend door Jo Notten).

Johann Wilhelm Hortmann overleed te Bislich op 24 april 1856 en op 20 september dat jaar werd zijn nalatenschap door zijn erfgenamen gescheiden, waarbij Hartjeshof werd getaxeerd op 43.800 *'Thaler Pruissisch current'*. Voor zijn vaderlijk erfdeel werd aan Heinrich Hortman (later Johann Wilhelm Heinrich Hortmann genoemd), landbouwer te Huisberden bij Kleef, de *'te Spijk in de gemeente Lobith, provincie Gelderland, in het Koninkrijk der Nederlanden gelegen Hartjeshof in eigendom overgedragen'*. De transactie werd opgemaakt te Dinslaken, goedgekeurd te Wezel op 5 oktober en te Arnhem geregistreerd d.d. 11 november 1856.

Bij boedelscheiding van de nalatenschap van Heinrich Hortmann, geregistreerd te Zevenaar d.d. 26 september 1886, waren er vier kinderen als erfgenamen. Helena Catharina Hortmann, gehuwd met Gerhard Johann Hoimann, grondeigenaar te Huisberden, en Wilhelmina Johanna Hortmann, getrouwd met Ludwig Gerhard Baumann, zonder beroep te 'Reeserward' bij Rees woonachtig, waren uit het eerste huwelijk van Johann Wilhelm Heinrich Hortmann met Wendelina Arntz, terwijl Friedrich Hortmann en Robert Hortmann, beiden zonder beroep te Huisberden wonende, waren geboren uit diens tweede huwelijk met Ida Voss. De bouwhof te Spijk, *'bestaande uit huis en erf, tuin, boomgaard, bouw- en weiland'*, werd op f 68.400,- gewaardeerd, voor elk van de deelgenoten een bedrag van f 17.100,-. Onder uitkering van het erfdeel aan haar mede-erfgenamen werd de Hartjeshof toegewezen aan Helena Catharina Hortmann.

Op 2 januari 1915 passeerde te Nijmegen een akte van transport namens Helena Catharina Hortmann, weduwe van Gerhard Johann Hoiman, zonder beroep wonende te Kleef. Zij verkocht voor f 58.889,- aan de *'Naamloze Vennootschap Steenfabrieken voorheen Terwindt en Arntz'*, gevestigd te Nijmegen, enkele percelen bouw- en weiland te Spijk, tezamen groot ongeveer 27 hectaren, 53 aren en 13 centiaren, en voor f 29.111,- aan Wilhelmus Mathieu Gustaaf Arntz, steenfabrikant wonende te Nijmegen, de resterende percelen van Hartjeshof, tezamen ongeveer 13 hectaren, 60 aren en 97 centiaren, door verkoopster verkregen bij akte van scheiding in september 1886.

Bewoners sedert 1817

Bij de overdracht in 1817 van Lobith en omgeving (zie *De Waardsman 2004/2*) wordt in het kohier voor de belastingen onder huisnummer 4 te Spijk Hendrik Vos genoemd. Hij wordt in de 18^e klasse aangeslagen met f 25,-. Daarmee was hij een niet onvermogen boer en stond op gelijke voet met de landbouwers Derk Heijendaal en Berend Berendsen. Alleen Willem van Embden en Hendrik Rutjes werden in 1817 hoger aangeslagen en betaalden elk f 30,-.

Inwonend bij Voss wordt Derk Poot genoemd (zie hiervoor Theodor Poot d.d. 14 oktober 1814), aangeslagen in de 12^e klasse met f 7,00. In de 3^e klasse met 75 cent wordt nog Elisabeth Overdreef genoemd. Het door haar te betalen bedrag past bij de categorie dienstboden.

Bij het huwelijk te Lobith van Dominicus Arntz uit Millingen met Joanna Raats van 's-Gravenwaard op 21 juli 1817 wordt *'Hendrik Voss, landbouwer wonende Boven Spijk, ressort dezer Gemeente'*, als getuige genoemd. Hij is dan 29 jaar oud.

In 1818 wordt Hendrik Vos aangeslagen in klasse 16 met f 15,90. Inwonend waren Hendrik van der Locht en Peter Pelzer. Vanaf 1818 werkten bij Vos te Spijk nummer 4 als dienstknechten Hendrik van der Locht (Logt), Peter Pelser en de meid Hendrina Bosman.

In 1823 werd de pacht overgenomen door Hendrik van der Locht. Anno 1825 werd hij aangeslagen in klasse 11. Bij hem werkten Evert Polman en Peter Pelser. Vanaf 1826 was Bernardus Rissenbeek daar knecht.

Hendrik van der Locht werd geboren omtrent 1785 en was getrouwd met Catharina Pelser.

Op Hartjeshof werden vier dochters geboren:

1. Maria, op 31 januari 1824.
2. Hendrina, op 3 februari 1826.
3. Wilhelmina Johanna, op 20 september 1828.
4. Antonia, op 11 maart 1831.

Op 1 januari 1841 kwam Evert de Vries uit Aerdt, daar geboren op 8 mei 1794 (zie *De Waardsman 2001/4*). Hij was sinds 1837 gehuwd met Ida Joosten, geboren te Aerdt op 8 april 1786. Inwonend waren drie voorkinderen Lieven. De huishouding vertrok echter al op 1 mei 1841 naar Aerdt (B 70).

Vanaf 1841 woonde er gedurende enkele jaren het gezin van de Eltense landbouwer Franz Franken. Hij was gedoopt te Elten op 26 mei 1809 als zoon van Henricus Franken en Willemina van Embden en was getrouwd met Elisabeth Kraaivanger, geboren te Elten op 19 mei 1814. Ook te Elten was in 1840 een dochter Elisabeth geboren. Op Spijk volgden nog de kinderen:

2. Willemina Hendrika, geboren op 4 april 1842.
3. Hendrikus Bernardus, geboren op 16 april 1843, overleden 25 juli 1846.
4. Johannes Franciscus, geboren op 25 juni 1844.
5. Fredericus Johannes, geboren op 25 augustus 1845.

Op 21 september 1847 kwam de arbeider Heinrich Benson. Hij was ook aangesteld als waardsman over de landerijen van de grootgrondbezitter Peter de Werth te Elberfeld. Hij was op 17 april 1806 te Bislich bij Rees geboren en getrouwd met zijn dorpsgenote Catharina Snelting (Schnelting). Zij was geboren op 15 september 1806. Inwonend was nog de landarbeider Gerardus Johannes Buunen (*1810) uit Lobith. Op 5 mei 1859 trouwde hij met de oudste dochter Johanna Catharina.

Het echtpaar Benson-Snelting had zes kinderen:

1. Johanna Catharina, geboren te Bislich 27 augustus 1836, trouwt G.J. Buunen.
2. Theodora, geboren Bislich 20 april 1844, trouwt in Elten.
3. Sibilla, geboren Bislich 1 februari 1846.
4. Helena Johanna, geboren te Spijk 13 november 1848.
5. Johannes Wilhelmus, geboren Spijk 17 september 1853, trouwt J. Koerntjes.
6. Lambertus Wilhelmus, geboren Spijk 20 april 1859.

Catharina Snelting overleed te Spijk op 14 februari 1878 en haar man overleed op Hartjeshof op 5 september 1882. Hoofdbewoner werd zijn zoon Jan Willem Benson (*1853), die knecht was bij de landbouwer Franciscus van Embden (1830-1913) op de iets verderop gelegen 'Hof zum Walde' aan de Spijkerweg, samen met zijn zuster Helena Johanna (* 1848). Jong leven verscheen in huis met de geboorte van haar dochtertje op 4 april 1877 dat Catharina Hendrika Benson werd genoemd. Zij trouwde in 1902 met de koetsier Jan Rutten (*1871) uit Millingen.

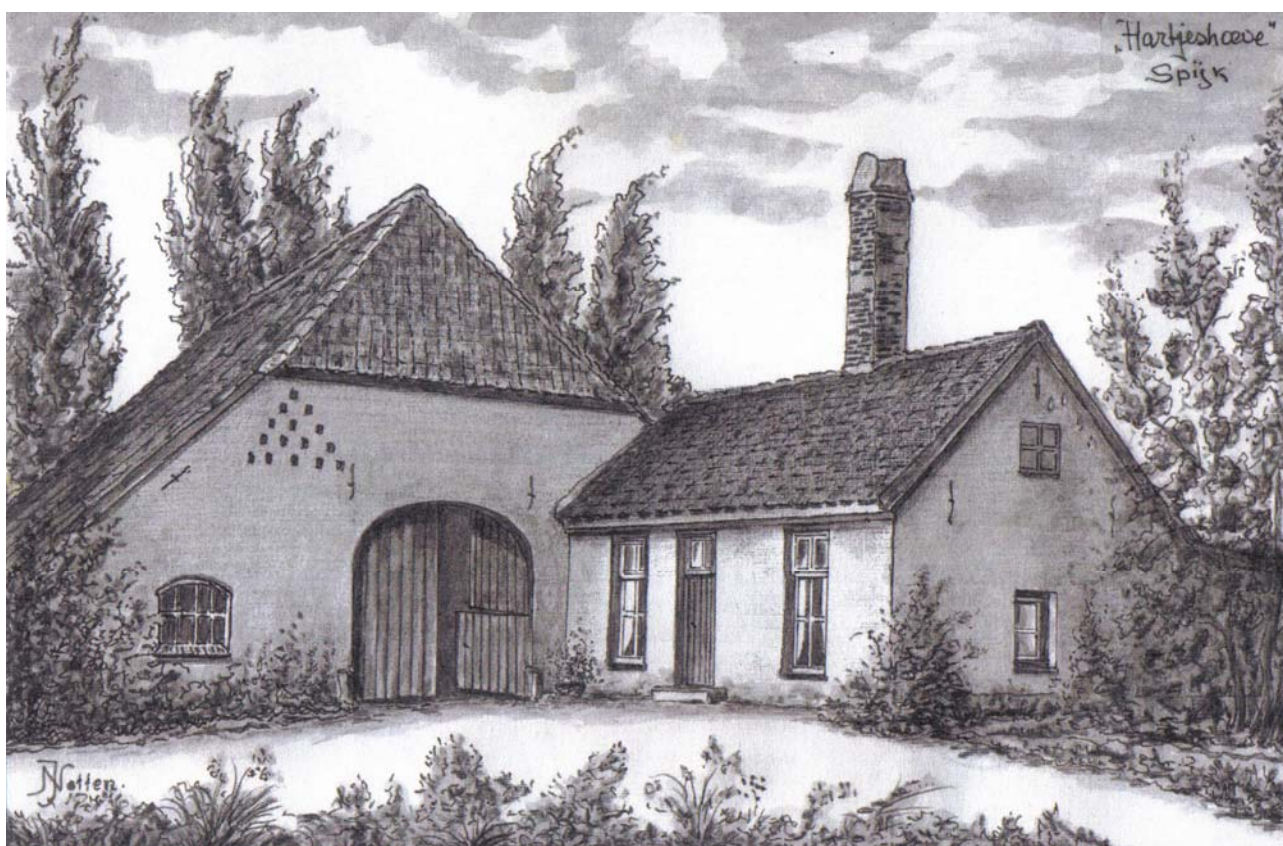
Jan Willem Benson werd in 1893 valselijk beschuldigd van moord op zijn verloofde Johanna Koerntjes (* Herwen 1866). Het verhaal bleek niet op waarheid te berusten en in augustus dat jaar trouwde hij met het 'vermoorde' dienstmeisje (In naam der wet, pagina 115-116).

Per 17 mei 1907 keerde Willem Thuis (*1857) met zijn vrouw Hermina Schipper (*1863) en hun kinderen terug uit Warbeijen, nadat zij voorheen enkele jaren op 'Copera' hadden geboerd. Zij vestigden zich op Hartjeshof (huisnummer E 42). Hermina Schipper overleed op 31 augustus 1915. Willem Thuis werd bij de stichting van de nieuwe R.K. parochie Gerardus Majella te Spijk door Monseigneur Henricus van de Wetering, aartsbisschop van Utrecht, samen met Jan Jansen (Hof zum Walde) tot kerk- en armmeester benoemd. Hij bleef dat tot zijn vertrek op 1 mei 1919.

Na Thuis werd de woning betrokken door de steenovenarbeider Maarten Boer en zijn gezin. Zij waren in 1902 uit Elten naar de Bijlandse Waard gekomen, waar hij werk had gevonden op de steenfabriek van S.G. van Pol.

Maarten Boer was geboren te Alphen aan de Rijn op 8 november 1853 als zoon van Gerrit Boer en Grietje van de Wel. Hij was steenovenarbeider geworden en van Zuid-Holland in dit grensgebied aan de Boven-Rijn terecht gekomen. Hij was getrouwd met Elisabeth de Knecht, geboren te Alphen aan de Rijn op 13 april 1856, als dochter van Hendrik de Knecht en Pietje van der Vis. Elisabeth de Knecht overleed te Spijk op 31 januari 1924 en Maarten Boer op 1 juni 1943. Het echtpaar had de volgende kinderen:

1. Hendrik, geboren Alphen aan de Rijn 9 april 1882, trouwt J. Burghart.
2. Margareta Petronella Bernardina, geboren Alphen 8 april 1883, overleden 17 april 1905.
3. Pieter Gerrit, geboren Alphen aan de Rijn 1 april 1884, trouwt H. Maertzdorf.
4. Dirk Gerrit, geboren Alphen aan de Rijn 17 augustus 1887, trouwt A. Burghart.
5. Derk, geboren Alphen aan de Rijn 13 oktober 1888.
6. Maarten, geboren Alphen aan de Rijn 3 oktober 1889.
7. Gijsbert, geboren Alphen aan de Rijn 14 april 1893.
8. Pietje, geboren Alphen aan de Rijn 30 oktober 1894, trouwt C. Maertzdorff.
9. Johannes Hendrikus, geboren Alphen aan de Rijn 2 november 1896, trouwt H. Spaan.
10. Jan Jacob, geboren Reeuwijk 26 november 1900, overleden 17 december 1902.

De Hartjeshof aan de Ameidsedam te Spijk omtrent 1950, getekend door Jo Notten te Herwen.

Theet Gerritzen

Hartjeshof werd in 1952 met enige hectaren grond gepacht door Theodorus Petrus Gerritzen, zoon van Johannes Hubertus Gerritzen en Geertruida Johanna Merkus aan de Marsweg 8, geboren Spijk op 19 april 1928 (zie *De Waardsman* 2004/2). Op 27 december 1951 trouwde hij met Anna Maria Visser, geboren te Spijk op 23 augustus 1931, overleden op 17 april 2003. Uit hun huwelijk zijn: Ruud 8 juli 1952, Mary 14 maart 1955, Els 25 november 1956, Theet(je) 9 februari 1959, Pauwke 6 februari 1961, Ronny 11 september 1963, Frank 22 augustus 1966, Nico 11 november 1968.

Geen boerderij zonder dieren.

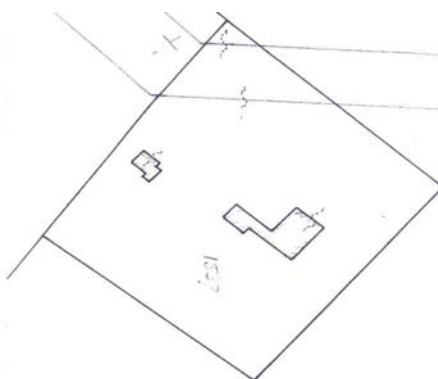

Theet Gerritzen en zijn kameraad,
circa 1938
(foto collectie Jo Notten, Herwen).

Op 31 december 1970 werd tussen de N.V. Steenfabriek Vliegenwaard, gevestigd te Nijmegen, en Theodorus Petrus Gerritzen, landbouwer wonende te Spijk, Ameidsedam 8, geboren te Herwen en Aerdt 19 april 1928, een overeenkomst gesloten, waarin onder meer het volgende werd vastgelegd. *Door Vliegenwaard is een hofstede met landerijen, alles tezamen groot ongeveer 30 hectaren, verpacht aan Gerritzen voor een pachtsom van f 170,- per jaar per hectare. De verplichtingen voor Vliegenwaard als verpachtster samenhangende met de (zeer oude) tot het verpachte behorende gebouwen zijn van dien aard, dat de onderhavige pachtverhouding als een jaarlijks terugkerende verliespost, althans als een niet rendabel object is te beschouwen. Voorts heeft Gerritzen voor eigen rekening een karrenloods en een garage op het gepachte gesticht, de in mei 1970 door brand verwoeste, tot het gepachte behorende, schuur hersteld verwoeste, tot het gepachte behorende, schuur hersteld (waartoe volgens de bepalingen van de Pachtwet verpachtster gehouden was) en verder nog diverse verplichtingen van verpachtster voor eigen rekening genomen.*

Van hetgeen Vliegenwaard aan Gerritzen verschuldigd is en tot sanering van de pachtverhouding verklaarde Vliegenwaard in eigendom over te dragen dat gedeelte van het gepachte waarop zich de opstallen bevinden, te weten de hofstede gelegen te Spijk nabij de Ameidsedam met schuren, garage, karrenloods, kippen en rondom gelegen gronden, uitmakende een ter plaatse kennelijk aangeduid ongeveer 75 aren groot gedeelte van het kadastrale perceel A 1385, door Vliegenwaard in eigendom verkregen bij een akte van inbreng op 30 december 1948.

Na de opmeting door het kadaster, goedgekeurd op 13 januari 1972, bleek het huisperceel ruim een hectare groot te zijn, hetwelk later door aankoop werd vergroot.

Kadastrale situatie, vastgesteld te Arnhem op 7 maart 1975. Gemeente Lobith en Spijk, Sectie A, blad 2, schaal 1: 2500.

Nummer 1537 is groot 1 hectare en 30 centiareen, bestaande uit huis en erf, schuur, tuin, bouwland en weiland. Uit andere percelen werden nadien nog delen aangekocht, met name uit de weide genaamd 'Oldevaer'.

Vanwege een afgesloten ontzandingsovereenkomst bracht Theodorus Gerritzen senior zijn beschikbare grond onder in een door hem opgerichte 'Stichting Beheer Oldevaer'.

Het agrarisch bedrijf aan de Ameidsedam werd beëindigd en door zijn zoon Theodorus P.A.M. Gerritzen voortgezet op Dijkmanshof, Ossenwaard 11 in Herwen, aangekocht van Arjen Bon.

Bronnen:

Archief Gemeente Herwen en Aerdt, Archief Gemeente Lobith, Kadastrale leggers Lobith en Spijk, Notarieel archief, Diverse registers DTB en BS, Aantekeningen van Frans Staring te Zevenaar, Mededelingen van Jo Notten te Herwen.

G.B. Janssen, In Naam der Wet, 2003.

G.B. Janssen, De parochiegemeenschap van Gerardus Majella te Spijk, 1993.

G.B. Janssen, Oorlog over het Gelders Eiland, 1995.

HET FIETS- EN WANDELPAD OVER DE OSSENWAARD

door Jo Notten

Voor 'De Gelderse Poort' vormt de aanleg van wandel- en fietsroutes een belangrijk onderdeel in de toeristische infrastructuur binnen de gemeente Rijnwaarden. Het fietspad over de Ossenwaard was daarvan het eerste project dat in mei van 2005 met succes kon worden afgesloten. Met een tochtje op de fiets door een aantal betrokken prominenten werd de route officieel in gebruik genomen.

Het vier kilometer lange fiets- en wandelpad vormt een belangrijke schakel tussen de Eltenseweg en de Polderdijk bij het in Huis Aerdts gevestigde bezoekerscentrum 'De Gelderse Poort' in Herwen.

Links het pad vanwaar de ongerepte natuur in alle schoonheid is waar te nemen (foto: Jo Notten).

OPRAKELEN VAN HET VERLEDEN

deur Jo Notten

Ien de tied dà we de winkel nog hadde, vurkochte we nutuurluk ok stropdasse. En a'j d'r een verkoch hà, kwam stee-vas de vraog: Wij d'r ok efkes 'n knup ien legge? En dà gieng soms héél wiet...

Op 'n zondagmiddag liepen de vrouw en ik deur de Boswaoise straot (da's nève ut voetbalveld) ien Hèrve. Kump d'r één van de toenmaolige bewoners naor buuten, met wel zes stropdasse ien de èrm! Jo, zei'tie, gij kom als geroépe... Mien vrouw het alle stropdasse gewasse en d'r zit now gin éne knup mir ien. En wi'j staon op punt um naor 'n receptie te motte gaon. Ku'j efkes...

Midden op straot he'k toen zes keer 'n knup ien de stropdas geleid. Mar um d'r veur now en veur altied vanaf te zien, hierbi'j 'n tekening, zoda'j ut ien ut vurvolg hillemaol eiges kun!

Gij kun 't beste bi'j nummer 1 beginne!

TAAL EN TEKEN

In de jaren 1979-1987 publiceerde De Gelderlander een serie pentekeningen met begeleidende tekst over bezienswaardigheden in het verspreidingsgebied van de krant. In de reeks vervaardigd door Jos H. van Grieken en Andreas Schelfhout werd aflevering 3 over Aerdts geplaatst d.d. 17 september 1983 (collectie F.J.M. Staring te Zevenaar).

Taal en Teken (3)

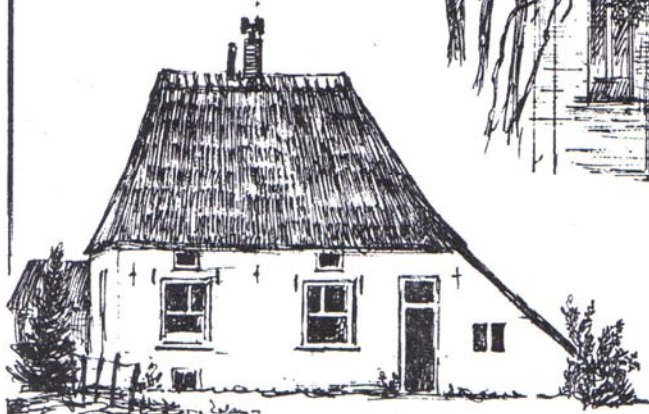
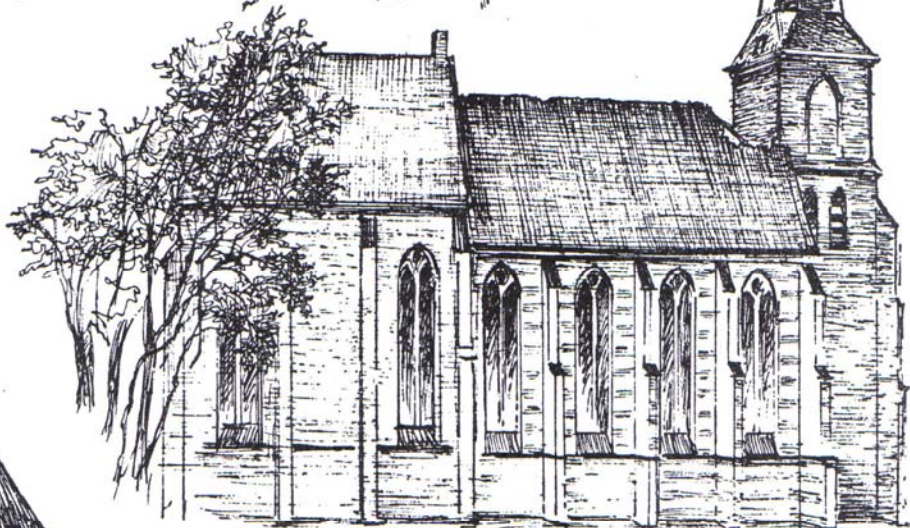
Aerdrt

Door Jos H. van Grieken en Andreas Schelfhout

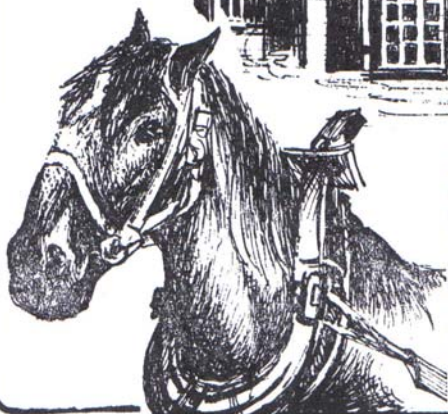
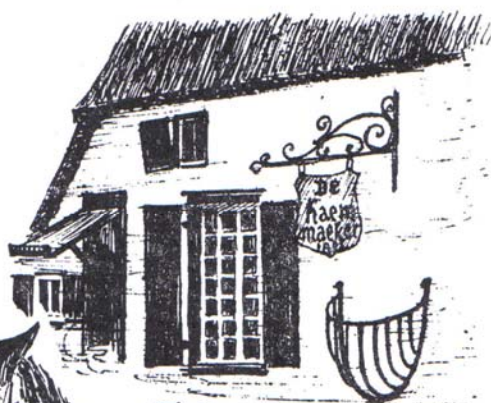

Kijkje langs de dijk met (onder) een merkwaardig boerenwoonhuis.

Karel en Godfried

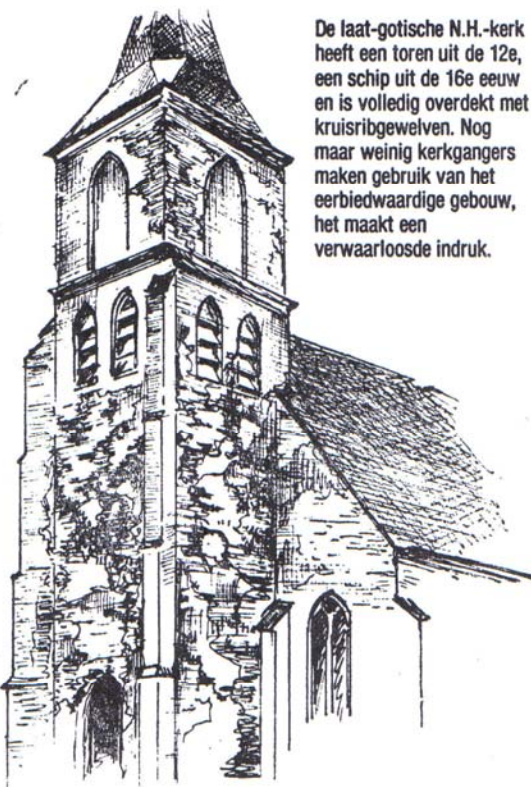
Hoeve „De Haemmaeker” uit 1832 doet vermoeden dat hier vroeger een tuigmaker woonde.

De geschiedenis van de streek gaat terug tot de Romeinse tijd en in de 9e eeuw zou Karel de Dikke hier Godfried de Noorman bevochten hebben. Niet met wapens maar met

geld. Want deze Karel had de gewoonte, in tegenstelling tot zijn legeraanvoerders die wél slag wilden leveren, de plunderende Vikingen telkens weer af te kopen. In 885 had Karel er eindelijk genoeg van en liet Godfried vermoorden. Voor de wankelmoedige Karel was het echter te laat. Men was zijn lafheid beu en hij werd in 887 afgezet en daarmee kwam voorgoed een einde aan het Karolingische eenheidsrijk.

De laat-gotische N.H.-kerk heeft een toren uit de 12e, een schip uit de 16e eeuw en is volledig overdekt met kruisribgewelven. Nog maar weinig kerkgangers maken gebruik van het eerbiedwaardige gebouw, het maakt een verwaarloosde indruk.

VALS PLAT

door Frans Staring

Het eerste optreden was vijftien jaar geleden tijdens een liedjesprogramma in Didam. Wim Grob, Mart Jansen, Jan Leenders, Ton van Lier, Jac Roos, Jan Willemsen en Harry IJsveld (muzikaal leider), die zeven mannen uit Pannerden waren voorheen al steeds actief in het jongerenkoor en de carnavalsgroep Ons Kent Ons. Belangrijk voor hen is om het plaatselijk dialect te gebruiken en dat vast te leggen voor het nageslacht. De teksten gaan over het leven en werken zoals dat vroeger op het platteland bestond. In 1999 verscheen hun eerste cd 'Tusse waoter, ward, weijes...' en op 18 juni van dit jaar presenteerden zij een dubbel-cd met een selectie van de liedjes die de zanggroep in de afgelopen vijftien jaar op het podium heeft gebracht, te weten 'Herinneringe' en 'Ut Paanders Gat'.

Ut verleje

*Dink gi-j net zoas wi-j hier
wel is trug on ut verleje
dink gi-j ok met veul plezier
on zun 40 jaer geleje
s'aoves praote on de diek
kouse met hier illestiek
zol ut nog is kunnen zien as vroeger toen
wi-j nog kiender waore*

*s'Maers ai-j net was opgestaen
pannekoeke van die dikke
s'aoves vur't nor bed toegaon
gebakke piepers en mar pikke
spek met häöre, kieppevel
op de soep vet, drel on drel
zol ut nog is kunnen zien as vroeger toen
wi-j nog kiender waore*

*Nor de kerruk gienge wi-j
wierook hieng dor dan te walme
ien precessie liepe zi-j
maagde, bruidjes vroom met palm
netjes bäöje ien de maot
bloemblaedjes op de straot
zol ut nog is kunnen zien as vroeger toen
wi-j nog kiender waore*

*Jonges hiette toen nog Jan
meisjes hadde pappiejotte
moed wor komme kientjes van
lieve deern och gottegotte
biechte, zonde op un ri-j
suukerpot d'r aaltied bij-j
zol ut nog is kunnen zien as vroeger toen
wi-j nog kiender waore*

*Dertien blage op un ri-j
mar een teil um ien te wasse
deje dur un bitje bi-j
maant ze moeste nodig plasse
baove, onder buug is krom
moeder boende tot dai-j glom
zol ut nog is kunnen zien as vroeger toen
wi-j nog kiender waore*

*Ok van disse nijje tied
zulle onze kiender holde
ok de mis moderne tied
wurd toch ins de goei-je olde
kiek met rimpels ien ow snuut
niet met veur, maar achteruut
zol ut nog is kunnen zien as vroeger toen
wi-j nog kiender waore*

*Klere mieke toch de man
en de vrouw ien vroger tij-je
vier, vijf laoge trok je an
woi-j un keer is lekker vrij-je
ai-j mekaor had afgepeld
was ut aover uutgeteld
zol ut nog is kunnen zien as vroeger toen
wi-j nog kiender waore
Ut hart van de weld*

Refrein:

*Ut hart van de weld da leit ien Paandre
ut hart van de weld hier on de Rien
Ok al is de luch kats grauw
gao gin zon, gin spetje blauw
Paanders volk da het un hart vol zonneschien*

*Op un dag de heer God zei
ik nim un paor dage vri-j
hi-j riep engel Jeje, Mart en Jan dur-ien
hi-j zei-j jonges vlieg is vlug
nor den aerdbol en wir trug
ik wil wete wor de mojste plekskes zien*

*En kiek uut ai-j vliege got
ik wil wa kekkers op mien bord
gezellig kääble en op tied un dröpke wien
och lieve heer zeit engel Theet
as ut ow daor ech um geet
wit ik zool, dan mot gi-j ien Paandre zien*

Refrein:

*Vier waeke zien vurbi-j gegaon
as eerste kump dor Jeje aon
lut zien muje vleugels hange en vertelt
ik was ien Hong-Kong, Canada
op Ibiza en ien Spa
mar Paandre da is ut moi-jste op de weld*

Refrein:

*Engel Mart kump ongeschaerd
het zich doronder goed gewaerd
lalt, eerluk waor baos
God, dor he-j mien was gemis
vliege doi-j ik as un kraant
mar van dittum hek verstaand
ien Paandere dor krie-j ut best wat ur is*

Refrein:

*Alles wach op engel Jan
wor da kerlje blieve kan
de heer God vrug zich krieblig af
wor liek da op
mar un luchpostelegram
melde dattie nooit mer kwam
ik nim ontslag, ik bleef ien Paandre
Jenje, stop!*

Ut Paanders Gat

*Wi-j komme uut ut Paanders gat
niks biezonders, hewwe zat
sliete onze dage
met lache en klage
en dat is dat*

*Toch zie'k trots, da'k Paanders ziet
da gevuul, rak ik nooit kwiet
worrum kan'k niet zegge
t'is nie uut te legge
ik wit ut niet*

*Wat ok gebeurt
dat ene is toch klaor
ik hol van't Paanders laand
dat doer ik jaor vur jaor
t'blief now en laoter
ons laand van wiend en waoter
t'zal nooit veraandere
ik hou van Paandre*

*Den een krieg dit, den aander dat
wa'k ok krieg of het gehad
bli-j sliet ik mien dage
met lache en klage
ien 't Paanders gat*

*Wat ok gebeurt
dat ene is toch klaor
ik hol van't Paanders laand
dat doer ik jaor vur jaor
t'blief now en laoter
ons laand van wiend en waoter
t'zal nooit veraandere*

ik hol van Paandre

*Ut hart van de weld staat op de cd
'Tusse waoter, ward, weijes...'
Ut verleje staat op de cd
'Herinneringe'
Ut Paanders Gat staat op de cd
'Ut Paanders Gat'*

Met dank aan Harry IJsveld.

HET GEESTELIJK RENTAMBT VAN OVERBETUWE

door Frans Staring

Ontstaan en doel

In 1598 besloten de Staten van Gelderland om de gereformeerde godsdienst uit te roepen tot staatsgodsdienst. Daarmee verloren de katholieken ook alle kerkelijke goederen. De Nederduits-Gereformeerde Kerk (later de Nederlandse Hervormde Kerk) nam die goederen over, terwijl de burgerlijke overheid daarover toezicht hield. Alle handelingen met betrekking tot het beheer van die goederen waren onderworpen aan de goedkeuring van het Ambtsbestuur van Overbetuwe, waartoe het Richterambt van Herwen en Aerdt behoorde, of wanneer het Pannerden betrof de instemming van Huis Bergh.

Het Geestelijk Rentambt van Overbetuwe beheerde (en beheert nog steeds) sedert de Reformatie de kerkelijke goederen in Elst, hoofdplaats van het Ambt. Dat omvatte voornamelijk de landerijen van de Sint Werenfriduskerk in Elst, in het bijzonder de pastorie-, canonisatie- en vicariegoederen, zoals die voorheen door de katholieken werden genoten. Verder had het Rentambt nog de goederen van het voormalige klooster Eimeren onder Elst in beheer.

In de Franse Tijd werden veel bestuurlijke taken overgenomen door de nieuw gevormde gemeenten en het Ambtsbestuur behield slechts de zorg voor de waterstaat en functioneerde vanaf 1811 slechts als een waterschap. In 1825 werd het Ambt van Overbetuwe bij Koninklijk Besluit opgeheven en de taken van het bestuur gingen over op de Dijkstoel van het Polderdistrict van Overbetuwe (zie *De Waardsman 2001/1*). Als rechtsopvolger van het vroegere Ambtsbestuur voerde het bestuur van het polderdistrict de administratie over het Rentambt van Overbetuwe en financierde daarmee uit dat fonds bepaalde projecten. In 1979 werd het bestuur van het Rentambt losgekoppeld van dat van het polderdistrict en het Geestelijk Rentambt ondergebracht in een stichting.

Van meet af aan gold de stelregel dat de opbrengst van de door het Rentambt beheerde goederen moest worden besteed aan zaken die in de lijn lagen van de oorspronkelijke bedoeling. Daarmee bleef het Rentambt een instelling met een 'pieus' (vroom, godvruchtig) doel. Voor de bouw van de nieuwe pastorie van de Hervormde Gemeente te Herwen in 1853 doneerde het Rentambt f 1700,-. In dezelfde periode ontving freule Joanna Ludovica Maria Josepha van Hugenpoth tot Aerdt een bedrag van f 100,- .

Freule Van Hugenpoth

Joanna Ludovia Maria Josepha van Hugenpoth werd geboren op het Huis Aerdt op 3 augustus 1782 als dochter van Godefridus Franciscus baron van Hugenpoth en Sophia Ludovica van Bentinck van Breckelkamp. Op 29 mei 1800 trad zij toe tot het adellijk Stift van St. Clara te Bocholt. De regels van het stift waren niet die van een gewone kloostergemeenschap, maar zijn het best te vergelijken met die van Begijnen. De benaming voor deze stiftsdames is meestal *Chanoinesse*. Om tot het stift toe te kunnen treden moest de aanstaande stiftsdame van vaders- en van moederszijde acht adellijke voorouders kunnen aantonen. Door de secularisatie in de Napoleontische tijd, toen de goederen van kerkelijke instellingen werden onteigend en verbeurd verklaard, hield het Stift van St. Clara in 1803 op te bestaan.

Tot het stift behoorde ook Johanna Louisa van Hugenpoth, dochter van Antonius Cornelius Simon Xaverius van Hugenpoth en Henrietta Hermina van Hövell tot Westerflier. Na het overlijden van haar oom Godefridus Franciscus van Hugenpoth tot Aerdt schreef zij een brief voor de ontvangst van het bedrag van f 250,- welk haar door hem bij mystiek testament waren toegezegd.

'Welgebooren Heer Waarde Neef, Ontfangen bij mij ondergeschreven Johanna Louisa Baronesse van Hugenpoth tot den Beerenclauw, Chanoinesse des Hoog Adellijken Stifts St. Clara te Bocholt, thans wonende te Elten, ter voldoening van het bij mistiek testament van mijn oom G.F. Baron van Hugenpoth tot Aerdt, lid der Provinciale Staten van Gelderland, de dato den 29 Juni 1819'.

Het Huis Aerdt, getekend door Jo Notten te Herwen.

In 1819, ten tijde van het overlijden van G.F. van Hugenpoth, verbleef freule Joanna Ludovica baronesse van Hugenpoth tot Aerdt op het Huis Aerdt. Zij verzorgde daar namens de gezamenlijke kinderen en erfgenamen de boedel van het Huis Aerdt. Iedereen die iets te betalen of te vorderen had, kon zich tot de freule wenden (zie *De Waardsman* 2003/1). In 1820 werd de freule voor de hoofdelijk omslag (gemeentelijke belasting) aangeslagen in klasse 20, net zo hoog als eerder haar vader. Naderhand wordt zij doorgaans aangeduid als *'renteniëse wonende op den Huize Aerdt'*. Op 25 april 1844 liet zij voor notaris Johannes Kolfshoten te Arnhem haar testament opmaken en benoemde tot haar enige erfgenaam haar broeder Alexander W.J.J. baron van Hugenpoth tot Aerdt, Minister van Staat en lid van de Eerste Kamer, wonende te 's-Gravenhage.

Bij brief van 5 januari 1852 beantwoordde de waarnemend burgemeester van Herwen en Aerdt Theodor Heijndaal, zoon van Theodor Heijndaal, een verzoek van het Geestelijk Rentambt van Overbetuwe. De brief annex kwitantie behoort als bijlage tot de rekeningen van dat Rentambt. *'Wij Burgemeester van Herwen en Aerdt verklaren en certificeren mits deze, dat nog in levendigen lijve en binnen onze Gemeente op den Huize Aerdt woonachtig is, de Hoog wel Geboren Freulen Joanna Ludovica Maria Josepha Baronnes van Hugenpoth tot Aerdt Chanoines des Stigts Eijmeren in Overbetuwe, En hebben wij tot oirkonde van waarheijd deze eigenhandig geteekend, en met het Zegel der Gemeente bekrachtigd, Lobith den 5 Januarij 1852 (w.g.) Th. Heijndaal ThZn'.* Gezegeld: *'Provincie Gelderland, Gemeente Bestuur van Herwen'.*

Hieronder als kwitantie getekend:

'Ontvangen bij mij on(der)geschreven Joanna Ludovica Maria Josepha Baronnes van Hugenpoth van Aerdt uit Handen van den Heer Rentmeester der Geestelijke Goederen in Over betuwe als Chanoinesse des Hoogadelijken Stifts Eijmeren over 1851 de revenue van hondert Gulden waar voor kwiteere Huis Aerdt den 5 Januari 1852 (w.g.) J. L. van Hugenpoth Chanoinesse'. f 100

Wij Burgemeester van Herwen
 en Aerdt verklaaren en certificeeren
 mits deze, dat nu in levendigen
 byve en binnen onzer Gemeente
 op den Heerkeerd waarachtig
 is, de Heer welgeboren Heer
 Joanna Ludovica Maria
 Josepha Barones Van Hugenpoth
 tot Aerdt Chanaines des
 Hechts Leijnsien in Overbetuwe.
 En hebben wij tot verzekering van
 waarheid deker eigenhandig geteekend,
 en met het zegel der Gemeente
 bekrachtigd

Sobot den 5 Januarij 1852

J. Heymans

Ontvangen by mij ongeschreven Joanna Ludovica Maria
 Josepha Barones Van Hugenpoth tot Aerdt met Handen
 van den Heer Schoutmeister der Grootelijke Gedeeren
 en over betuurd als Chanaines des Hechts Leijnsien Streef-
 bymers op de de Rede van hooft Guffen Hwal
 voor de kerkere Heer den 5 Januarij 1852

J. H. Hugenpoth
 Chanaines

Freule Joanna Ludovica van Hugenpoth overleed op het Huis Aerdt op 29 december 1861. Zij liet aan de parochie van de H. Martinus te Herwen en Aerdt een perceel bouwland na, gelegen op de Koevert (zie *De Waardsman* 2002/2-3), door haar d.d. 28 maart 1833 aangekocht 'ter verzekering van eenige vrome stichtingen ten behoeve van den tijdelijken Pastoor der R.K. Gemeente van Herwen en Aerdt'. Die 'vrome stichtingen' waren verscheidene fundaties ten gunste van de kerk.

Bronnen:

Archief Rentambt van Overbetuwe, Archief R.K. Parochie Herwen en Aerdt, Notarieel archief.
 Jhr.mr. A.F.O. van Sasse van Yssel, Beschrijving van de Heerlijkheid Aerdt, 1897.
 Mededeling van Willem Willemsen, medewerker van het Streekarchivariaat Regio Achterhoek.

VIER HONDERD JAAR ONDERWIJS IN HERWEN

door Frans Staring en Jo Notten

Oud-Herwen

Het steeds verder uitschuren van de Waal leidde tot de ondergang van het oorspronkelijke dorp. Na verkregen toestemming werd op 20 juli 1764 de kerk voor afbraak verkocht. Niet alleen de kerk, maar ook de pastorie en kosterij annex school moesten *'door en van wegen den naederenden en nogh dagelijks meer en meer toenemende afbreuck van het schaar'* worden gesloopt. Deze panden vormden ooit de kern van het oude dorp Herwen.

Het oude dorp Herwen in 1742 (schilderstuk door Jo Notten naar een tekening van Jan de Beijer).

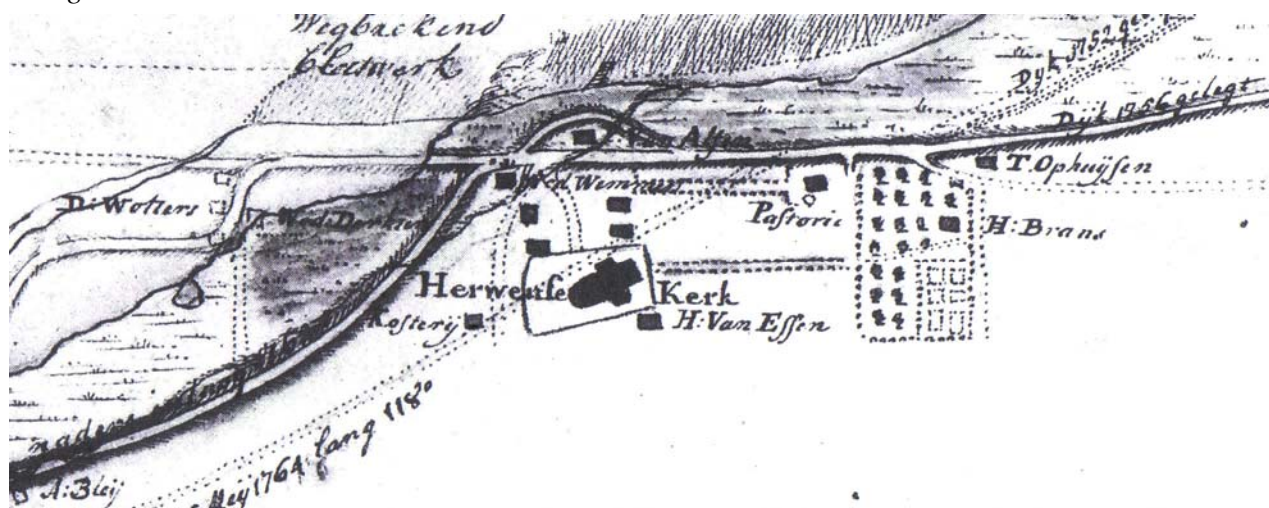
Koster-schoolmeester

Van oudsher was het onderwijs in handen van de katholieke kerk. Met de van bovenaf opgelegde Reformatie werd dat een zaak van de gereformeerden. Tijdens de najaarsvergadering van de Classis te Nijmegen werd op 6 september 1609 de bepaling *'Costers sullen mede Schoolmeesters sijn en sich daartoe qualificeren'* afgekondigd. Door beide functies te combineren kreeg hij een enigermate redelijk inkomen, dat met allerhande nevenactiviteiten kon worden vergroot. Hij ontving een vast bedrag voor het overluiden bij uitvaarten en kreeg een vergoeding voor het afkondigen van allerlei dorpsse aangelegenheden. Voorts worden de meeste koster-schoolmeesters ook genoemd als dijk- en dorpschrijver en waren daarmee nogal eens betrokken bij zaken die thans een notaris verricht. De koster-schoolmeester te Herwen kreeg in de eerste helft van de 17^e eeuw een jaarlijkse toelage van zes gulden van de diaconie voor het rondgaan op zondag met de *'armenbuil'* (collectezak).

Op 11 mei 1665 werd er door de kerk-, arm- en buurmeesters van Herwen een akkoord gesloten met de metselaar Wolter Johannes van Baggeren te Schenkenschans en tegelijk met Jan Winolt, meester timmerman, over een uitvoerig beschreven bestek *'wegen het Custerije huis te timmeren met holtwerck soo hem daertoe sall geleverd worden'*. Daaruit blijkt tevens, dat de school in de kosterij was gevestigd. De timmerman moest namelijk een zolder leggen op de kelder, boven het *'inkamerken ende een solder boven de school'*. Voor zijn werk kreeg hij 47 gulden Hollands *'ende een ton biers'* dat hem betaald zou worden *'tegen toecommende Martinij of Christmis deses Jaers'*. Het feit dat de Herwense buurmeester hierbij optrad, laat zien dat de school in feite gezien werd als een algemeen dorpsbelang, ook al behoorde die door de politieke situatie van die tijd aan de gereformeerde kerk.

Op gezette tijden vermelden de rekeningen uitgaven wegens het onderhoud van het schoolhuis, onder meer voor het dak te dekken. Bij de vergadering van de kerkenraad d.d. 25 maart 1734 liet meester Ten Holler weten dat *'sijn Schoorsteen in de school den val dreijge'* en nodig gerepareerd moest worden. Anderhalf jaar later, op 9 december 1735, besloot de kerkenraad *'het verval aan des Meesters of Koster's huijs na behoort te laten repareren'*.

In het laatst van november 1764 werd tegelijk met de pastorie de kosterij annex school afgebroken, waarna bij publieke aanbesteding de aannemers *'het houtwerk van pastorij en custerijhuis moeten brengen aan het huis van Marten Boerboom'*.

Fragment van de kaart door J.H. van Suchtelen getekend naar de situatie van 16 december 1763, met schuin links van de kerk de kosterij.

Schoolmeesters te Herwen tot 1772

De oudst bekende schoolmeester is Leenhard Penninck. Zijn naam wordt genoemd in april 1611 bij de Nijmeegse Classis, doordat daar zijn benoeming te Lent werd verhandeld. Waarschijnlijk kwam er niemand in zijn plaats, want op 2 februari 1624 vroeg dominee Henricus Ebberus aan de Classis toestemming *'voor sijnen soon, dat hij voor eenen tijt de School van Herwen mochte bedienen, also daer geene middelen sijn, om eenen eijgen Schoolmeester te onderhouden'*. Of hij werd aangesteld, wordt niet verhaald. *'De Visitatoren sullen sich derwarts vervoegen'*, werd in de notulen vastgelegd. Uit de rekeningen van de Herwense diaconie blijkt, dat er in die jaren op Schenkenschans materiaal was gehaald *'tot behoeff van ons School'* en dat Jan Nijs als schoolmeester functioneerde. Hij kreeg over 1625 zes gulden van de diaconie voor het collecteren. *'Mr. Jan Nijs den Schoolmeester gedaen VI gulden van wegen dat hij met den Armen buijl om gaet'*. Uit dezelfde rekening blijkt dat hij ook kleermaker was. De armmeester noteerde uitgaven om kleding te maken voor de armen *'ende den Schoolmeester vant maken 1 gulden'*. Op 2 oktober 1626 ondertekende hij te Nijmegen het protocol van de Nationale Synode, waarmede hij bekende tot de gereformeerde kerk te behoren en aan het avondmaal deel te nemen.

'Bekenne Ick ond(er)geschr(even) uijt handen des Eerweerdig(en) hooch en(de) welgeleerden heeren, heeren Caspari Rosae, der goddelijcker waerheit bedienaer, in Namen des kercken raets alhijer, met Consent van(de) Heer Richter, ontfang(en) te hebben drij Ricxdaler tot een reis penningh, Oircont mijn Hant, Act(um) Herwen, den 11 Maij 1652 (w.g.) Johan Henrick Loth'.

Het vertrek van de koster-schoolmeester in Herwen was voor de Aerdtsse koster-schoolmeester Derck Elberts reden om per rekest aan de Classis te Nijmegen te vragen tot schoolmeester in Herwen aangenomen te worden, hetwelk daar op 1 maart 1652 aan de orde kwam. Het antwoord van Classis was, dat hij zich in Herwen moest wenden *'tot de gemeente en pastorem aldaer om bij derselve sich aengenaem te maecken'* en daarna zou de Classis bij de algemene vergadering doen wat gedaan behoorde te worden. Die algemene vergadering was de voorjaarsbijeenkomst op 26, 27 en 28 april 1652 in Nijmegen, waar Derck Elberts aanwezig was *'vertionende het Consent van de nabuiren van Herwen tot zijn Beroep tot den Schooldienst aldaer'*. Hij verzocht de Classis daartoe goedkeuring te verlenen, hetwelk hem toegestaan werd.

Derck Elberts (Derick Elberts Verhorst) was bij zijn vader Elbert Elbertsen in Pannerden in het vak opgegroeid. Nadat hij in Pannerden met de predikant in botsing was gekomen, ging hij als koster-schoolmeester naar Aerdts. Vanwege zijn affaire in Pannerden vroeg hij de Classis tijdens de extra vergadering op 7 augustus 1648 *'dat hij mochte in den houwelijkse staet ingesegent worden'*. Het verzoek werd ingewilligd, temeer omdat hij van de aantijgingen in Pannerden was ontlast en *'sijne proclamatie tot Aert geschiet, niet wederroepen sijn geweest'*. Hij trouwde met Maria Schuiten. Een verzoek van Derck Elberts Verhorst, schoolmeester te Herwen, werd in de vergadering van de Classis, te Nijmegen gehouden op 27 tot en met 29 april 1674, behandeld. Omdat hij vond *'tot een betere plaats gevordert te worden'* wilde hij *'soo enige schooldienst onder dese Classis mocht open vallen'*, dat dan aan hem zou worden gedacht. De Classis liet weten hem met anderen op de lijst van kandidaten te plaatsen. Hij zou het evenwel niet beleven. Tot zijn dood toe bleef hij in Herwen.

Opvolger van Derck Elberts werd in 1677 zijn vermoedelijke schoonzoon Steven ten Holler. Hij is stellig een zoon van Derck ten Holler, die na Derck Elberts in Aerdts als meester wordt genoemd. Steven ten Holler meldde zich op Pinksteren 1677 komend uit Leiden in Herwen als lidmaat van de Nederduits Gereformeerde Kerk en werd kort daarna *'beroepen tot schoolmeester alhier'*. Hij ging op 28 juli 1677 te Herwen in ondertrouw met Mechteld Verhorst, ongetwijfeld een dochter van de schoolmeester Derck Elberts Verhorst. Hij hertrouwde nog drie keren.

Uit de kerkvisitaties blijkt, dat hij het hele jaar school deed, behalve twee maanden in de zomer. Het verslag van 15 juni 1697 vermeldt: *'De Custos hield nogh school, alhoewel nu weijnigh kinderen school gingen'*. In 1699 schreven de visitatoren: *'Tot Herwe wiert 't gehele jaer door, uitgesondert twee maande, school gehouden'*, terwijl een jaar later de variant *'uijngenomen twee maanden in den oost'* (oogst) door de visitatoren werd genoteerd. Behalve als koster-schoolmeester wordt Steven ten Holler ook genoemd als diaken, ouderling en dijkschrijver in Herwen.

Steven ten Holler overleed in 1727 en Derck ten Holler trad in de voetsporen van zijn vader. Tijdens de vergadering van de kerkenraad op 17 december 1727 solliciteerde hij naar de vacante functie van koster en schoolmeester. De leden van de kerkenraad stemden met zijn verzoek in onder condities, dat hij *'niet alleen sal gehouden sijn in lesen, schrijven, rekenen en singen meer en meer sig dagelijx te oeffenen, de Jeugd in de gronden van de Religie te onderwijsen, met deselve sagtsinnig en niet wreet om te gaan, dog betamentlijk, daar 't vereijst wordt, na meriten te straffen, en vervolgens al d'andere pligten meer in Kerken-ordre vermeldt, als een ordentlijk Meester en Custos waarnemen, en stiptelijk soeken op te volgen'*. Bij de Classis kwam zijn functioneren pas later aan te orde, waar hij tijdens de najaarsvergadering op 7 september 1734 examen deed. Over hem werd gerapporteerd, *'dat den Custos van Herwen in sijn singen, lesen en schrijven genoegsam voldaan had, maar dat in de kennisse der waarheijd, so verre niet gevonden was als wel nodig was, hij sich in het vervolg verder van sijn Predicant daar in te laten onderwijzen'*. In de kerkelijke leer moest Ten Holler volgens de Classis nog worden bijgeschoold. Of dat in verband stond met hetgeen

in november 1734 door de kerkenraad werd verhandeld? Dominee Antonius Timmer liet weten, dat door verscheidene kerkleden was geklaagd over de wijze waarop school gehouden werd. Besloten werd *'den Meester niet mondelijk als reeds geschiet is, maer schriftelijk sijnen pligt voor te stellen'*. Derck ten Holler behield zijn functie tot de afbraak van de kosterij annex de school. Bij de opname van de huizen in Herwen op 11 augustus 1769 wordt hij vermeld als schoolmeester, maar hij *'moet sig met het weinige Tractement als Custos seer kommerlijk generen'*. Ten Holler, *'die zeer lange bedlegerig geweest was'*, overleed in het voorjaar 1772.

Tragisch werd de nasleep van zijn overlijden. Nadat *'den Ouderling Derck ten Holler, oock Custos en schoolmeester aldaer, eenigen tijdt te voren sijnde overleden'*, kwam de kerkenraad op 25 mei 1772 bijeen ten huize van de predikant Baltasar de Five en stelde vast, dat de kerkenboeken niet voorhanden waren. Men dacht dat die bij Ten Holler zouden zijn en stuurde de armmeester naar het huis van de overledene. Diens zuster Maria Elisabeth ten Holler zei *'van voornoemde aentekenings Boecken niets te weten'*. De volgende dag ging de volledige kerkenraad naar haar huis en eiste een huiszoeking. De boeken waren daar evenwel niet te vinden en men dacht dat zij iets verzweg en achterhield en bleef aandringen *'tot het opbrengen der vermiste Boecken'*. Ten einde raad wendde zij zich in 1773 tot de Ambtman van Overbetuwe, omdat de kerkenraad haar kort tevoren opnieuw met bedreigingen had aangemaand de *'vermiste Boeken en papieren op te zoeken'*. Na uitspraak van de Ambtman nam de kerkenraad te Herwen eerst op 20 maart 1775 het formele besluit haar verder ongemoeid te laten en nieuwe boeken samen te stellen. Naderhand doken de vermiste boeken elders op. Bij wie vertelt de historie niet.

Nieuw-Herwen

Na het wegspoelen van oud-Herwen verplaatste de bewoning zich naar de Kruisdijk (nu Herwensedijk) en de Ringkade (nu Ringdam), de Rijndijk (nu Polderdijk) en de Keurbeek. Door de bouw van de katholieke pastorie (zie *De Waardsman 2005/1*) en later ook de katholieke kerk aan de Keurbeek ontstond daar de kern van het nieuwe dorp.

De kern van het nieuwe Herwen in de atlas van L.A. Reuvens, 1869.

Herwen zonder school 1764-1844

Na het overlijden van Derck ten Holler werd in Herwen geen nieuwe schoolmeester benoemd. Kerk en school waren verdwenen en voor die voorzieningen was het dorp aangewezen op Aerdt. Het geld van de verkochte Herwense kerk was tegen rente bij het Ambt van Overbetuwe belegd. Het kapitaal werd deels benut voor een nieuwe pastorie in Herwen (nu Polderdijk 14) en aanvankelijk waren er eveneens plannen om een kerk en een school te bouwen.

In 1788 richtte de kerkenraad zich tot de Ambtman van Overbetuwe om medewerking te verlenen tot de bouw van een eigen school, dat bekostigd zou moeten worden uit het resterende kapitaal van de verkochte kerk. Er werd een tekening en bestek gemaakt en materialen aangekocht. Ook had men al een kandidaat-schoolmeester *'zijnde een inboorling uit Herwen die lange in het nabuurige Cleefsland gewoont hebbende zig aldaar de vereischte Kundigheid in lesen, schrijven en rekenen verworven heeft'*. Als plaats voor de nieuwe school diende een perceel grond aan de Molenstraat op de Pas gelegen en de Kerkemorgen of het Polleke geheten, dat anno 1792 in erfpacht werd gegeven aan Berend Meulenkamp (zie *De Waardsman 2002/1*).

Nadat de kandidaat-onderwijzer voor Herwen in Aerdt was benoemd, oordeelde het Ambt van Overbetuwe dat het geld voor de nieuw te bouwen school voordeliger belegd kon worden dan te gebruiken *'tot het timmeren van een woning, die voor geen Schoolmeester zoude behoeven te dienen'*. De reeds aangevoerde materialen kon men met weinig schade wel weer kwijt. Die werden publiek verkocht en de opbrengst aan de Kerk van Aerdt geleend, zoals d.d. 15 februari 1792 uit de rekeningen blijkt: *'aan meester Scholten luid quittantie overgeteld zodanige 290 gulden als van het Herwensche Schoolhuijs gemaakt'*.

Intussen functioneerde in Aerdt als koster en schoolmeester Evert Scholten, voorheen werkzaam geweest in Lobith. Op 31 mei 1799 beantwoordde hij een vragenlijst van het Ambt van Overbetuwe met de volgende zinsnede: *'Wat het getal mijner leerlingen betreft hetzelfde was vrij verschillend, echter doorgaans vrij talrijk, door dien ik, schoon alleen in Aerdt koster en schoolmeester zijnde, echter de enigste op ons eiland voor zoverre tot de Republiek behoort, reeds zedert verscheidene jaren was en bijna alle kinderen van Herwen en Aerdt, behalven sommige van Pannerden en het naburig Cleefsche, met die van Aerdt te samen in mijne school bevonden'*. In het laatst van januari 1799 beliep het aantal in de Aerdtsse school een totaal van 86 kinderen. Daaronder waren er 15 uit Herwen. Andere Herwense kinderen gingen in Lobith of in Elten naar school.

In 1808 werd door de kerkenraad van Herwen aan de burgerlijke overheid opgegeven, dat er zich een school bevond in Aerdt, en wel *'eene Hollandsche School welke naar Landswetten is ingericht en waarin Landsboeken geleerd worden'*. In datzelfde jaar telde Herwen 377 katholieke inwoners tegen 46 gereformeerden.

In 1811 antwoordde Carel Verhoeven als schout van Herwen, Aerdt en Pannerden aan het bestuur van het Ambt Overbetuwe dat men in Herwen geen commissie tot regeling van gelden *'voor het lager schoolwezen benodigd ingevolge het reglement d.d. 5 december 1810'*, kon samenstellen. De situatie was daar zodanig *'dat met geene mogelijkheid alle kinderen te Aerdt na de school gezonden kunnen worden'*. Mocht het schoolreglement van de overheid *'alhier binnen deze gemeentens ten uitvoer gebragt worden, diende de school in het midden van Herwen en Aerdt te zijn of een tweede te Herwen opgerigt en hier toe zijn deze Gemeentens niet vermogend'*.

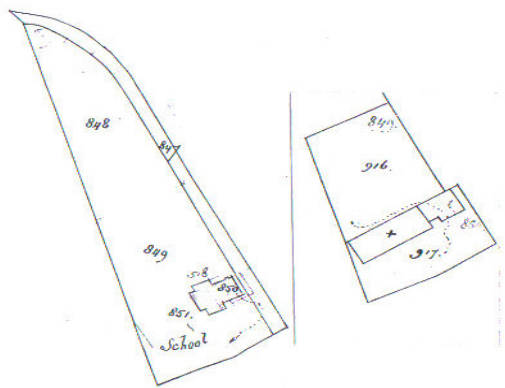
De openbare lagere school in Herwen 1844-1925

Al in 1795, het eerste jaar van de Bataafse Republiek, probeerden de inwoners van Herwen een school in hun dorp te krijgen. Drijvende kracht was de katholieke familie Van Hugenpoth, evenwel zonder resultaat, net zoals een rekest aan de koning in 1822. Maar Van Hugenpoth bleef zich voor de zaak inzetten. Toen dan ook in Aerdt een nieuwe school moest komen en de kerkenraad van de

Hervormde Gemeente in 1838 feitelijk al toestemming had die op het kerkhof te Aerdt te zetten 'om aldus te beletten dat de school te na bij Herwen zoude worde geplaatst en aldus de voortdurende vereniging van de kustos bediening met het schoolmeester ambt gevaar zoude lopen', ging het toch een andere kant op. Een commissie van Gedeputeerden was ter plaatse geweest om te zien waar de school moest komen en de uitkomst was, dat Gedeputeerde Staten besloten 'dat die gebouwd moest worden op een punt, zo veel mogelijk even ver verwijderd van de uiterste grenzen van Herwen en Aerdt'. Gerekend vanaf de landsgrens op de Ossenwaard tot aan de grens met Pannerden kwam men midden in het dorp Herwen uit. In de vergadering van de kerkenraad d.d. 9 juni 1838 kwam toen de mededeling, dat 'door ingezonden adressen en verdere demarches van den baron van Hugenpoth bij Heeren Gedeputeerde Staten de zaak daarheen gedirigeerd was, dat in weerwil van het reeds genomen besluit van het gemeentebestuur om de school te plaatsen op het aangeboden plekje op het kerkhof te Aerdt de Heeren Gedeputeerde Staten hebben goed gevonden te berusten in het plaatsen van de school in Herwen op een stukje land grenzende achter de hofstede van H. Vermaas langs den dijk daartoe door de Roomsche Kerkfabrieksraad (kerkbestuur) aangeboden'.

Het plan voor de school werd door Gedeputeerde Staten op 11 december 1841 goedgekeurd en vervolgens verkocht Alexander W.J.J. baron van Hugenpoth tot Aerdt op 26 februari 1842 voor 300 gulden aan de Gemeente Herwen en Aerdt een stuk grond aan de Rijndijk 'bestemd tot den opbouw van een nieuwe school en onderwijzerswoning'. De opmeting door het kadaster werd te Arnhem vastgesteld d.d. 10 mei 1843. De benoemde onderwijzer Bernardus Anthonius Erhartz begon op 18 januari 1844 in Herwen met zijn lessen. Een week later viel het besluit om het geven van onderwijs in de Aerdtse school te staken.

Bernardus Anthonius Erhartz vertrok in 1850 naar 's-Gravenhage en werd opgevolgd door de tweede man aan school, Johannes Grosseveld of Feldmann, eerst als waarnemer en in 1851 als hoofd der school. Hij overleed in 1859. Hij werd opgevolgd door Henricus Wijnandus van der Waarden die tevoren in Nijmegen werkzaam was geweest. Hij bleef tot 1891 aan de openbare school verbonden en werd opgevolgd door zijn schoonzoon Johannes Theodorus Smals, tot dan hoofd der school in Pannerden. Na zijn vertrek kwam op 1 januari 1922 Lambertus Hendrikus Scholten.

In 1884 werd de school uit 1844 afgebroken en op dezelfde plek kwam een grotere die op 15 september 1884 in gebruik werd genomen.

Links de kadastrale tekening van de school anno 1844 en daarnaast de opmeting uit 1884.

De katholieke jongensschool 1925-1937

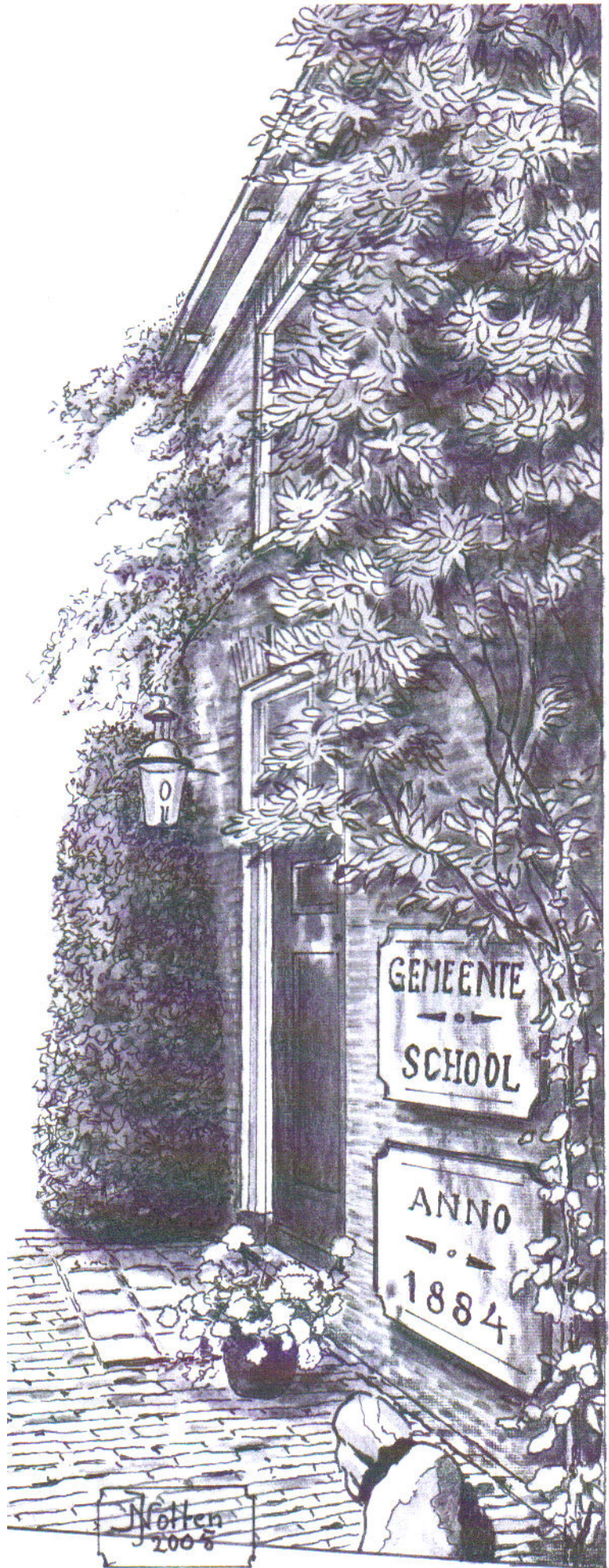
Na de financiële gelijkstelling in 1920 van het openbaar en het bijzonder onderwijs (onder meer de katholieke en protestante scholen) werden alom de schoolgebouwen overgenomen door de besturen van de kerkgenootschappen. In Herwen gebeurde dat met een notariële akte d.d. 24 maart 1925. Op grond van de wet werd het schoolgebouw door de gemeente aan het R.K. kerkbestuur in eigendom overgedragen, terwijl de woning van de hoofdonderwijzer aan de Polderdijk werd aangekocht voor f 3.500,-. Aansluitend werd nog f 0,75 per m² (f 155,-) betaald voor een stukje extra tuingrond.

Met de komst van de zusters in Herwen zaten op de openbare school alleen de jongens met een aantal meisjes die niet naar de katholieke meisjesschool gingen (zie de hierna volgende foto uit 1917).

Na de overname in 1925 door het R.K. kerkbestuur van Herwen en Aerdt werd de school St. Jozefschool genoemd. Bij de opening op 1 april dat jaar telde de school 74 leerlingen (jongens), 69 uit Herwen en 5 uit Aerdt. Hoofd der school bleef de al genoemde Lambertus Hendrikus Scholten. Hij vertrok een jaar later naar Lobith en in zijn plaats kwam Johannes Marie Menting.

Op 1 oktober 1937 werden de jongens en meisjes samengevoegd in één school aan de Keurbeek, waarna de oude jongensschool aan de Polderdijk werd ingericht als parochiehuis. Dat werd voor vele doeleinden gebruikt, onder meer voor de schoolgymnastiek, toneel- en filmvoorstellingen, bibliotheek, repetities en vergaderingen. Daarom was er ook een drankvergunning Verlof A voor het gebouw verleend. Boven de vroegere klasdeuren hingen, in glazen kasten, mooie vaandels.

Na het gereedkomen van "De Cluse" raakte het gebouw buiten gebruik en werd in 1973 gesloopt. Gelukkig bleven de gedenkstenen van de school bewaard. Ze kregen een plaats op de gevel van de vroegere onderwijzerswoning, thans bewoond door de familie W. Zevenbergen, Polderdijk 89.

Bovenaan een schoolklas jongens en meisjes op 21 november 1907 (groep 2) met op de achtergrond de gemeenteschool en het huis van de hoofdonderwijzer; onder een schoolklas op 22 juni 1917 met jongens en slechts enkele meisjes, onder anderen de meisjes An en Zus Stoll; op beide foto's staat links schoolhoofd J.Th. Smals, op de onderste foto staat rechts ook meester Reintjes met naast hem Hent Blij (collectie: Jo Notten).

Plan voor verbouwing van de
Voormalige R.K. Jongensschool te Herwen
1 Sept. 1938.

Voorgevel

Het R.K. Kerkbestuur van Herwen en Aerdt vroeg d.d. 1 september 1938 vergunning tot verbouw van de voormalige R.K. Jongensschool tot parochiehuis (naar het origineel opnieuw getekend).

Naast de vroegere openbare school, respectievelijk katholieke jongensschool, startte Henk Goris een garagebedrijf. Op de foto uit 1973 is het terrein voor het gebouw in gebruik genomen voor het plaatsen van een aantal auto's. In de gevel links zitten de twee gedenkstenen (collectie: Jo Notten).

De katholieke meisjesschool 1911-1937

Het is de grote verdienste van pastoor Gerardus Massa geweest, dat het hem gelukt is zusters naar Herwen te halen. Van de congregatie van 'Arme Dienstmaagden van Jezus Christus' uit Dernbach in Duitsland kwamen zes zusters, voor wie aan de Keurbeek een klooster was gebouwd (bouwkosten van zustershuis en school f 21.425,-). Op 31 oktober 1911 werd de aanpalende meisjesschool in gebruik genomen met 69 leerlingen op de lagere school, 9 leerlingen op de naaischool en nog 32 kleuters. Zuster Hermanna was het eerste hoofd van de school (tevens overste van de zusters). Haar burgerlijke naam was Maria Theresia Willems. Het laatste schoolhoofd voor de samenvoeging anno 1937 was Maria Catharina Maubach ofwel zuster Lidwina.

Het leesplankje zoals gebruikt werd op katholieke scholen, uitgegeven door de Drukkerij van het R.K. Jongensweeshuis in Tilburg (collectie Frans Staring te Zevenaar).

De katholieke jongens- en meisjesschool 1937-1985

Doordat én de katholieke jongensschool én de meisjesschool afzonderlijk met elk drie leerkrachten te klein dreigden te worden, besloot het kerkbestuur in 1936 beide samen te voegen tot één school aan de Keurbeek met zo'n 175 leerlingen.

Als hoofd van de gecombineerde jongens- en meisjesschool begon Hendrik Petrus van Zutphen op 1 oktober 1937, terwijl de zusters tot aan het einde van Tweede Wereldoorlog in de school bleven werken en het gebouw uitgebreid werd tot vijf klaslokalen. De naam St. Jozef bleef gehandhaafd. Achtereenvolgens waren hoofd der school de heren Bernards (1952-1954), Notten (1954-1958), van Halteren (1958-1960), Frielink (1960-1965), Leusing (1965-1976) en Woonings (1976-1998).

Met de invoering van de wet op het basisonderwijs in 1985 ontstond in Herwen door samenvoeging van de lagere school en de kleuterschool de R.K. Basisschool De Berkhaag. Op het adres Carvium 1 kwam een nieuw onderkomen en de school functioneert onder auspiciën van de Stichting Katholiek Onderwijs 't Gelders Eiland. Met het vertrek van W. Woonings naar Spijk kwam J. Verweij vandaar naar Herwen. Directeur is thans A.H.A. (André) Lanke, wonende te Didam.

De katholieke kleuterschool 1911-1985

Gelijktijdig met de zusters werd in Herwen begonnen met een kleuterklas ofwel de bewaarschool, zoals het toen werd genoemd. De activiteiten bestonden destijds uit bidden, zingen en knutselen. Met de komst van zuster Cleophania, Emilie Direcks, in 1929 kwam er gerichter Fröbelonderwijs. Zij heeft meer dan 25 jaar leiding gegeven aan de kleuterschool.

Jo Notten op de bewaarschool bij zuster Cleophania in 1944.

Aanvankelijk was de bewaarschool onderdeel van de meisjesschool. Met de samenvoeging van de twee lagere scholen in 1937 betrok de kleuterschool een deel van het St. Antoniusgebouw, eerder het onderkomen van de Sint Vincentiusvereniging en in 1918 door het kerkbestuur overgenomen voor verenigingsdoeleinden.

De financiering van de bewaarschool bestond allereerst uit bijdragen van de ouders. Omdat het belang van voorbereidend lager onderwijs wel werd ingezien droeg de gemeente bij in de kosten. Met het in werking treden van de kleuteronderwijswet op 1 januari 1956 werd ook het gehele St. Antoniusgebouw als kleuterschool in gebruik genomen. Door de wet op het basisonderwijs kwam er per 1 augustus 1985 een einde aan deze afzonderlijke onderwijsinstelling. Het gebouw aan het Kosterijpad werd door het kerkbestuur op 21 december 1972 aan de gemeente verkocht om te worden gesloopt en daarmee verdween het in 1973 uit het dorpsbeeld.

Bronnen:

Archief Nederlandse Hervormde Gemeente Herwen, Aerdts en Pannerden, Archief Classis Nijmegen, Archief Synode van Gelderland, Archief Polderdistrict Overbetuwe, Archief Huis Aerdts, Archief Parochie Herwen en Aerdts, Archief Gemeente Herwen en Aerdts, Protokollen Richterambt Herwen en Aerdts.

Frans Staring, De kosterij en de kosterijgoederen in Aerdts, in: De Waardsman 2000/3-4.

Frans Staring, De Hervormde Pastorie van Herwen cum annexis, in: Rijnstrangenreeks I, maart 2002.

Genealogie Notten.

J.W. van Petersen, De lange schoolweg, 1984.

J.H. Breuking, De kroniek voor het St. Michaels-Gesticht, 1973.

